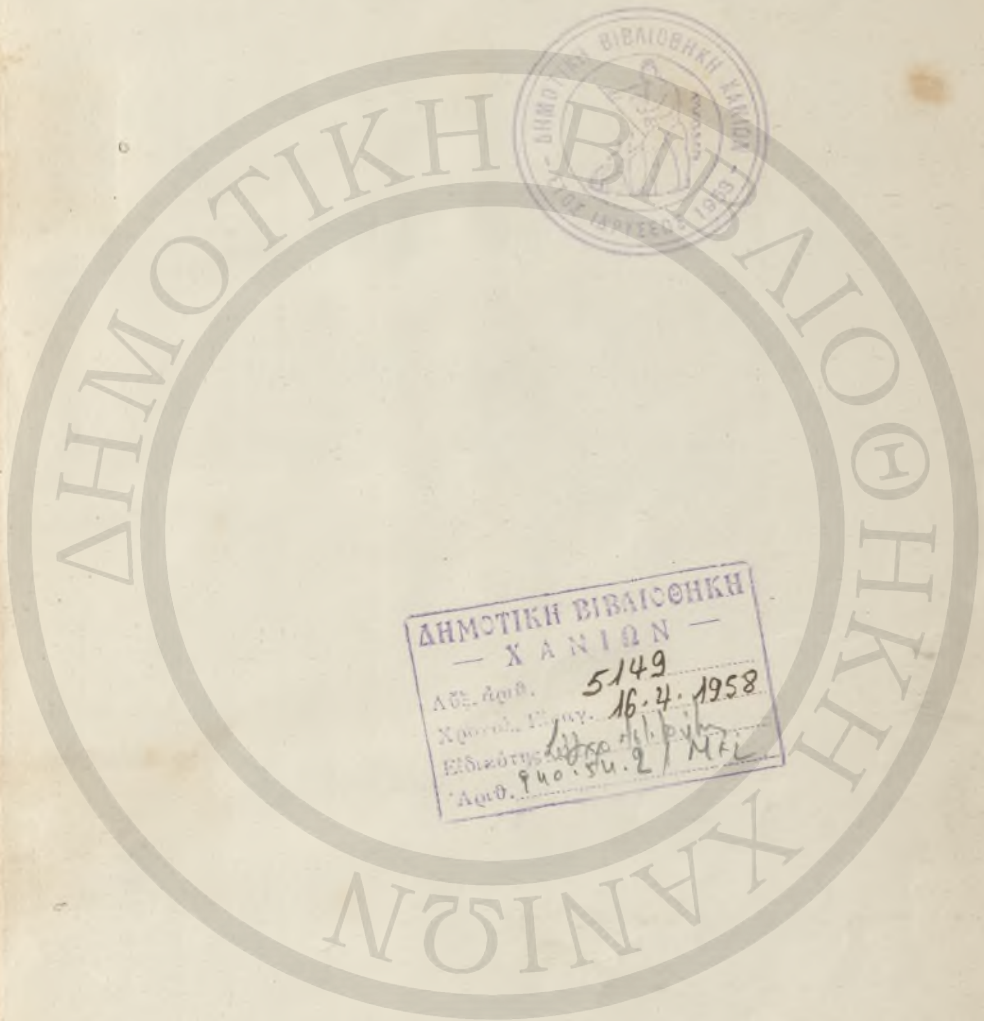

940.542
196.

Μεγάς Λύκος.
Ὁ ἑνοβίβια καὶ ἡ κίττα.

940.542
MEA

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
Αριθ. βιβλ. 5149
Χρον. Εισαγ. 16.4.1958
ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ *1750 δι. βιβλ.*
Αριθ. *90.50.2 / 1750*

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΙΣΤΕΙΟ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

**ΤΟ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ
ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΗ**

ΣΥΝΤΟΜΗ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

(ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΑΠΟ ΤΟ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ,"
1 - 5 ΙΟΥΝΙΟΥ 1930)

ΑΘΗΝΑΙ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ
1930

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ
ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΙΣΤΕΙΟ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
Λογ. αριθ. 5149
Χρονολ. Είσαγ. 16-4-58
Ειδικότης.
Αριθ.

ΤΟ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΗ

ΣΥΝΤΟΜΗ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

(ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΑΠΟ ΤΟ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ",
1 — 5 ΙΟΥΝΙΟΥ 1930)

6

ΑΘΗΝΑΙ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ
1930

ΣΤΥΠΟΥ ΜΕΛΛΑ

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΑΓΡΑΦΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝ Ε. Κ. ΒΑΛΛΟΥ
1924

Α΄. ΓΕΝΙΤΣΑΡΟΙ ΚΑΙ ΧΑΪΝΗΔΕΣ

"Ας μιλήσουμε για την Κρήτη! "Ας ανοίξουμε διάπλατη πόρτα για να μπή τὸ ἥρωϊκὸ νησί καὶ νὰ πάρη τὴ θέσι ποὺ ταιριάζει στὴς θυσίαι του, στὴς μεγάλες γιορτὲς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Τὸ ἀδίκησαν οἱ ἱστορικοὶ τοῦ ἀγῶνα. Καὶ μαζί τους ἓνα μεγάλο μέρος, τὸ ἀπληροφόρητο, τῆς κοινῆς γνώμης. Ἡ φωνὴ τῶν Κριτοβουλίδηδων, τῶν Ζεμπελίων, τῶν Ψιλάκηδων, τῶν Κριάρηδων, δὲν ἔφθασε ὡς τ' αὐτιά της. Καὶ ὅμως αἷμα ἡρώων καὶ μαρτύρων ἔχει γράψη στὰ βουνά, τὰ κάστρα καὶ τοὺς κάμπους τῆς σελίδες ἀντάξιες τῶν καλλιτέρων τῆς ἄλλης Ἑλλάδος — ἂν μὴ καὶ ἀνώτερες. Ἀπὸ τῆς ἀρχαιότερης μονάδος τοῦ μεσογειακοῦ πολιτισμοῦ ἡ Κρήτη στάθηκε, ἀπὸ τῆς σκοτεινότερης ἀρχῆς τῆς ἱστορίας ὡς τῆς ἡμέρας μας, περήφανη ἀκρόπολι τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἑλληνικῆς παλληκαριᾶς. Ἄν ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς ἀνεδύθη στὸ φῶς μικρὸ μέρος μόνον ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τοῦ προἱστορικοῦ τῆς μεγαλείου, ἂν περιμένουν ἀκόμα καινούργια τολμηρὰ κτυπήματα τῆς σκαπάνης τοῦ ἀρχαιολόγου, τ' ἀρχεῖα τῆς Βενετίας προσμένουν ἐπίσης τὸν ὑπομονητικὸν ἐρευνητὴ, γιὰ νὰ δείξουν αὐτὸ ποὺ ὄλοι διαίσθανόμεθα: Ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ ἱστορία τῆς Κρήτης εἶνε ἀπὸ τὰ δραματικώτερα καὶ φωτεινότερα κεφάλαια τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους — ἔπος πελώριο, γραμμένο μὲ τὸ ζωντανώτερο ἐθνικὸ αἶσθημα. Πουθενὰ ἔ λέων τοῦ Ἁγίου Μάρκου δὲν ἔφθαιρε περισσότερο τὰ νύχια καὶ τὰ δόντια του. Μὰ πότε ἡ Κρήτη δὲ βρέθηκε μὲ τὰ ὄπλα στὸ χέρι; Καὶ ποῖς δὲν ξέρει, ὅτι χρειάστηκε νὰ ξεδέψη τὸ ἄνθος τοῦ στρατοῦ του, ἅπειρα χρήματα καὶ εἰκοσιπέντε χρόνων ἀγῶνες, ὁ Τούρκος, γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξῃ; Γιὰ τὸ ἀσήκωτο βᾶρος τοῦ ζυγοῦ του μαρτυροῦν οἱ μεγάλοι, ὁμαδικοὶ ἐξισλαμισμοί: Τὰ πλήθη τῶν «μπουρμάδων», τῶν αὐθαδῶν — «μπουρμάς», αὐτὸ σημαίνει κατὰ κυριολεξίαν: αὐθάδης, ἐπειδὴ ὅσοι τούρκευαν εἶχα τὸ ζῆλο τοῦ

νεοφώτιστου κι' ἐπέιξαν περισσότερο ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς Τούρκους. Εὐφορο κτῆμα δὲν εἶχαν ἀφήσῃ, οὔτε στρέμμα καρπερῆς γῆς. Εἶχαν σπρώξῃ τοὺς πληθυσμοὺς στὰ βουνὰ καὶ στὰ κράκουρα. Οἱ φόροι δὲν ἄφηναν σάλιο στὸ στόμα τῶν ραγιαδῶν. Τοὺς στρίμωνγαν στῆς πιὸ βαρεῖες ἀγγαρεῖες. Ζωή, τιμὴ, τὰ πάντα στὴ διάκρισι τοῦ δυνάστη. "Ὅσοι δὲν τούρκευαν πραγματικά, τούρκευαν στὸ φανερό, τοὐλάχιστον, γιὰ νὰ γλυτώσουν. Στὴν ἀρχὴ διατηροῦσαν κι' αὐτὰ τὰ χριστιανικά τους ὀνόματα. Ὑστερα ἔπαιρναν μουσουλμανικά καὶ πολλὲς φορές ἔχαναν σιγὰ-σιγὰ στὸ τέλος τὴ χριστιανικὴ τους συνείδησι. "Ἄλλοι διατηροῦσαν ὅμως αὐστηρὰ τὴ θρησκεία τους. Ἡ Κρήτη ἔγινε γι' αὐτὸ ἡ κατ' ἐξοχίην χώρα τῶν κρυπτοχριστιανῶν. Εἶνε ἀπάνταστο μὲ τί τεχνάσματα καὶ τί κινδύνους μπόρεσαν νὰ μείνουν χριστιανοὶ στὰ κρυφὰ οἱ Μουσουλμᾶνοι αὐτοί. Γιὰ νὰ μπόρῃσουν νὰ κρατήσουν τὸ μυστικὸ τους ἔπρεπε νὰ παντρεύωνται μεταξὺ τους. Καὶ μερικὲς οἰκογένειες ἀναγκάστηκαν νὰ φτάσουν ὡς τὴν αἰμομιξία. Ἡ φωτιά δούλευε μέσα σ' αὐτὴ τὴν κόλασι. Ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας φλόγιζε τὰ στήθη. Καὶ ὅταν ὁ στόλος τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης—ψεύτρα ἐλπίδα—φάνηκε στὰ παράλια τῆς Μεσσηνίας ἢ Κρήτη σηκώθηκε. Ποιὸς Ἕλλην δὲν ξέρει τὸν ἥρωϊκὸν ἀγῶνα καὶ τὸ σκληρὸ μαρτύριο τοῦ Γιάννη Δασκαλογιάννη; Ὁκακόσια ντουφέκια, τὰ περισσότερα σφακιανά, μίλησαν τὴ γλώσσα τοῦ θανάτου. Χιλιάδες στρατὸ στέλνει κατὰ πάνω τους ὁ πασᾶς. Ἡ Μαρία κι' ἡ Ἀνθοῦσα, τὰ ὄμορφα κορίτσια τοῦ Δασκαλογιάννη, πολεμᾶνε σὰν παλλημαράκια. Κι' ἡ τραγουδιμένη γυναῖκα του, ἡ «Ἐανθομάλλινη», λαδῶνεται στὴ μάχη. Ὁ πασᾶς τοῦ στέλνει μήνυμα :

— Παραδόσου!

Ὁ ἀγῶνας εἶνε ἀπελπισμένος. Παραδίνεται. Τὸν κατεβάζουν μὲ τὴ Μαρία καὶ τὸν ἀδελφὸ του στὸ Ἡράκλειο κι' ἀπὸ κεῖ στὸν Ἀποκόρωνα. Τὸν υποχρεῶνουν νὰ υπογράψῃ χαρτί, ὅτι δὲν θὰ ξαναγυρίσῃ στὰ Σφακιά, ὅτι αὐτὰ θὰ κρατήσουν τάχα τὰ ὄπλα τους καὶ ὅτι θὰ πληρώνουν μόνον φόρο 5.000 γρόσια τὸ χρόνο. Κι' αὐτὸ τὸ χαρτί τὸν ἀναγκάζουν νὰ τὸ συνοδέψῃ μ' ἓνα γράμμα στοὺς καπεταναίους, νὰ κατέθουν στὸν πασᾶ, νὰ προσκυνήσουν. Τοὺς ἔριξαν ἀμέσως στὴ φυλακὴ. Ἄλλους σκότωσαν, ἄλλοι πέθαναν ἀπὸ τὰ βάραινα. Καὶ μόνον μετὰ τρία χρόνια μπόρεσαν, ὅσοι ἀπόμειναν, νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ μπουδρούμι. Τὸ σκληρότερον τέλος φύλαγαν οἱ Τούρκοι στὸν ἴδιον τὸ Δασκαλογιάννη. Τὸν ἔφεραν στὴν πλατεῖα

τοῦ κάστρου, στοῦ ἄτ-Μεϊντάν. Σὲ ψηλὸ σκαμνὶ τὸν ἀνέβασαν, γιὰ νὰ τὸν βλέπουνε καλὰ τ' ἄγρια πλήθη, τὸν ἔδεσαν σφιχτὰ καὶ τὸν ἔγδαραν ζωντανό. Οἱ ὄχλοι φρυάζαν καὶ βούιζαν γύρω ἀπ' τὸ μεγαλομάρτυρα. Ὑποχρέωσαν τὸν ἀδερφό του νὰ στέκη ἀντίκρυ καὶ νὰ βλέπη. Δὲ μπόρεσε νὰ βασταῆξῃ. Ἐμπηξε μιὰ φοβερὴ φωνὴ κι' ἄρχισε νὰ χτυπιέται. Εἶχε τρελλαθῆ. Τὴ Μαρία τὴν πῆρε στοῦ χαρέμι του ὁ δεφτερδάρης τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὴν πῆγε στὴν Πόλι. Ἡ Ἀνθοῦσα χάθηκε. Ἄλλοι λένε πὼς ἔπεσε σ' ἓνα πηγάδι καὶ πνίγηκε, ἄλλοι πὼς τούρκεψε. Ἡ ἐπανάστασι πνίγηκε στοῦ αἵμα. Κι' ἀπὸ τότε ἄρχισαν καινούργια, μεγάλα βάσανα γιὰ τὸ λαό.

*
* *

Τὰ πενήντα χρόνια ποὺ μεσολάβησαν ἀπ' αὐτὸ τὸ κίνημα ὡς τὸ εἰκοσιένα ἦτανε μαῦρα γιὰ τὴν Κρήτη. Οἱ «μπουρμάδες» εἶχαν σηκώσῃ τὸ κεφάλι κι' οἱ Γενίτσαροι δὲν εἶχαν κρατημοὺς. Τὰ λαϊκὰ τραγούδια κι' ἡ προφορικὴ παράδοσι ἔχουν τροφοδοτήσῃ τὴν ἱστορίαν μ' ἄφθονο ὕλικό γι' αὐτὴ τὴν τραγικὴ περίοδο. Ἦθελαν γυναῖκες; Ἦθελαν χρήματα; Ἦθελαν νὰ ἐκανοποιήσουν τὸ πιὸ παράξενο καπρίτσιο τους; Δὲν εἶχαν παρὰ νὰ βγάλουν ἓνα φυσέκι ἀπὸ τὸ φυσεκλίχι τους καὶ νὰ τὸ στείλουν στοῦ ραγιαῖ. Τὸ φυσέκι αὐτὸ ἦτανε τελεσίγραφο μὲ κύρωσι τὸ θάνατο: Ἦ κάνεις αὐτὸ ποὺ σὲ προστάζω ἢ σοῦ παίρνω τὸ κεφάλι! Ὁ διαβόητος Γενίτσαρος Χουσεῖνης, ἀπὸ τὸ χωριὸ Νεροκούρου, ἔστειλε μιὰ μέρα ἓνα παιδάκι μὲ πέντε φυσέκια στὸν ἡγούμενο τοῦ πιὸ κοντινοῦ μοναστηριοῦ. Κι' αὐτὸς ἐνόησε τόσο καλά, ποὺ τοῦστειλε ἀμέσως ἓνα σακκουλάκι μὲ πεντακόσια γρόσα γιὰ τὸ κάθε φυσέκι. Ἀλλὰ τὰ 2,500 γρόσα τοῦ φάνηκαν λίγα τοῦ Γενίτσαρου. Καὶ κίνησε νὰ πάῃ νὰ σφάξῃ τὸν ἡγούμενο. Τρόμαξε νὰ γλυτώσῃ. Ἄλλη φορὰ στοῦ ἴδιο μοναστηριοῦ γλεντοῦσαν δυὸ Γενίτσαροι, γνωστοὶ γιὰ τὴ φιλανθρωπίαν τους: Ὁ Ὅμῆρ καὶ ὁ Γιουσοῦφ. Ὁ τότε ἡγούμενος Διονύσιος Μεσογιανδὸς καὶ κάποιοι Χαράλαμπος, ψυχογιὸς τοῦ μοναστηριοῦ, ἔβαλαν τὰ δυνατὰ τους νὰ τοὺς περιποιηθοῦν. Τοὺς κέρασαν ἀπὸ τὸ καλλίτερο κρασί τους. Τοῦ Γιουσοῦφ ὅμως δὲν τοῦ φάνηκε πρώτης ποιότητος. Στραβομουτσούνιασε. Ἐνὰ νόημα τοῦ Ὅμῆρ, φόρα τὰ γιαταγάνια: Ἐσφαξάν καὶ ἡγούμενο καὶ ψυχογιό. Ὁ δεσπότης Κισσάμου Μελχισεδέκ—θὰ ξαναμιλοῦσαμε γι' αὐτὸν—εἶχε θαυμάσιο ἄλογο. Ἐνας

περίφημος Γενίτσαρος, ὁ Σωμαρᾶς, τῶθαλε στὸ μάτι. Τὴν ἄλλη μέρα τοῦστειλε τὸ φυσέκι: Τ' ἄλογό σου ἢ τὸ κεφάλι σου. Πάει κι' αὐτό. Μία μέρα ὀκτῶ Ἑρακλειώτες Γενίτσαροι μπαίνουν στὸ μοναστήρι τῆς Χρυσοπηγῆς, κοντὰ στὰ Χανιά. Διατάζουν τὸν ἡγούμενο νὰ βάλῃ τραπέζι. Τρῶνε, μεθᾶνε, φωνάζουν τέσσερους καλογέρους, τοὺς δίνουν ἕνα σεντόνι, τοὺς βάζουν νὸ τὸ κρατᾶνε ἀπὸ πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια τους. Κι' αὐτοὶ ἀπὸ κάτω πυροβολοῦν καὶ περιπαίζουν τὰ θεῖα:

— Ἐτσά παίζουμε γιατί φοβοῦμαστε τὸ μάτι τοῦ Θεοῦ σας! Καὶ κάθε φορὰ ποὺ θέλουν νὰ ξαλαφρωθοῦν ἀπὸ ἀνάγκη φωνάζουν τὸν ἡγούμενο νὰ τοὺς τακτοποιήσῃ τὸ σαλδάρι καὶ νὰ κρατήσῃ μὲ τὰ χέρια του. Μὲ τῆς γυναίκες δὲν εἶνε πιὸ ἀνθρωπινοί. Τῆς φωνάζουν μὲ τὴ βία, νὰ χορέψουν μπροστά τους καὶ ρίχνουν στὸ πάτωμα ρόδες κι' ἀρακάδες, γιὰ νὰ γλυστράνε, νὰ πέφτουν ἀνάποδα καὶ νὰ δείχνουν τὴν ντροπὴ τους. Στέλνουν στὸν ἄντρα, στὸν ἀδερφό, στὸ γυιὸ τὸ αἰώνιο φυσέκι. Καὶ πρέπει νὰ τοὺς παραδώσῃ ἀμέσως ἀδερφή, γυναίκα, μάννα. Ἡ ἴδια ἢ Τουρκιὰ δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς βαστάξῃ πιά. Τ' ἄγρια καμῶματά τους κινδυνεύουν ν' ἀφανίσουν τὸ ἐργατικὸ καὶ παραγωγικὸ στοιχεῖο τοῦ νησιοῦ. Ὁ σουλτᾶνος στέλνει στὰ 1812 τὸ Χατζῆ Ὀσμάν πασᾶ, νὰ κυττάξῃ νὰ συμμαζέψῃ τὸ κακό. Φτάνει στὰ Χανιά, φωνάζει τοὺς ἐπιφοβώτερους ἀγάδες. Καὶ μὲ τοὺς Ἀρβανιτάδες ποῦχει φέρῃ μαζὶ του καὶ μὲ τοὺς χριστιανοὺς ποῦχει ὀπλίση καταφέρνει νὰ θανατώσῃ κάμποσους. Καὶ στὸ Ρέθυμνο κρέμασε ἀρκετοὺς καὶ γι' αὐτὸ μάλιστα τὸν ἔβγαλαν καὶ «πνιγάρη». Ἄλλὰ, γιὰ νὰ μὴ τοὺς κάμῃ τὰ ἴδια, οἱ Γενίτσαροι τοῦ Μεγάλου Κάστρου δὲν τὸν δέχτηκαν. Κι' ὁ σουλτᾶνος ἔστειλε τὸν Κιουταχῆ, ποῦπαιξε ὕστερα ρόλο στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση.

*
**

Ἄλλὰ πρωτῆτερα καὶ περισσότερο ἀπ' τοὺς πασάδες κράτησε κεφάλι στοὺς Γενίτσαρους ἡ κρητικὴ κλεφτουριά. Εἶχε κι' ἡ Κρήτη τ' ἀνυπότακτα παιδιὰ τῶν βουνῶν, τοὺς ἐκδικητὲς τοῦ ραγιᾶ, τὴ ζωντανὴ ἐλπίδα τῆς ἐλευθερίας τῆς. Εἶχε τοὺς «χαϊνήδες». Ἐτσι λέγανε τοὺς ἀνδρείους ἀρματωμένους ποὺ βγαίνανε στὸ κλαρί, νὰ ζήσουν σ' ἀδιάκοπο πόλεμο μὲ τὸ δυνάστη. Ἡ ἴδια διψα ἐλευθερίας καὶ δικαιοσύνης τοὺς ἔθρεψε. Κι' ἡ ἴδιες ἀνυπόφορες πιέσεις τοὺς γέννησαν. Τὰ λαϊκὰ τραγούδια, τὰ χρονικά καὶ τ' ἀπομνημο-

νεύματα τῶν παλαιότερων εἶνε γεμᾶτα ἐπεισόδια, μικρὲς ἀτομικὲς ἱστορίες, συνειδήσεις ποῦ ξυπνοῦν κι' ἐπαναστατοῦν, γιὰ νὰ ἐτοιμάσουν, σιγά-σιγά, τὸ μεγάλο κίνημα. Ὁ Μεχμέτ Βεργέρης—νὰ μιὰ τέτοια ἱστοριοῦλα—Γενίτσαρος ὀνομαστός, γλεντοῦσε μιὰ μέρα μὲ τῆς χριστιανῆς γυναῖκες τῆς Ἀγιά Εἰρήνης, ἐνὸς χωριοῦ. Τῆς εἶχε βάλῃ καὶ χόρευαν μὲ τὸν τρόπο καὶ τὸ σκοπὸ ποῦ διηγῆθηκα παραπάνω. Ἀξαφνα βλέπει πὼς λείπει ἀπὸ τὸ χορὸ ἢ ὄμορφη ἀδερφή τοῦ Γιώργακα. Βγάζει ἀπὸ τὸ φουσεκίλι του ἓνα φουέκι καὶ τοῦ τὸ στέλνει. Ὁ Γιώργακας ὅμως δὲν εἶνε ἀπ' αὐτοὺς ποῦ δέχονται φουέκια Γενιτσαρῶν. Τοῦ στέλνει κι' αὐτὸς δύο. Ὁ Μεχμέτ θηρίο, τρέχει στὸ σπίτι τοῦ Γιώργακα νὰ τὸν σκοτώσῃ. Ὁ ἄλλος τὸν περιμένει ἀρματωμένος. Πέφτουν οἱ δικοὶ του στὴ μέση, τὸν ἐξορκίζουσε νὰ φύγῃ. Ὁ Γεώργακας βγαίνει «χαίνης» στὰ Λευκὰ Ὅρη. Ἐπὶ μῆνες παραφυλάει νὰ σκοτώσῃ τὸ Μεχμέτ. Τέλος τὸν πετυχαίνει στὴ Νεραντζόπορτα τοῦ Ὀμαλοῦ καὶ τὸν ξεκάνει. Οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Μεχμέτ νομίζουν ὅτι τὸν ἔχει σκοτώσῃ κάποιος Λακκιώτης Γιάννης. Καὶ κάθε χρόνο πιάνουν ἀπὸ ἓνα Λακκιώτῃ ποῦ νὰ τὸν λένε Γιάννη καὶ τὸν ἀφανίζουν. Ἐννῆά χρόνια κατὰ σειρά σκοτώνουν ἐννῆά Γιάννηδες. Δὲν ἄφησαν Γιάννη στοὺς Λάκκους. Ἐτρεμαν ἢ μαγγάδες νὰ δώσουν στὸ παιδί τους αὐτὸ τ' ὄνομα. Ἐνα τραγοῦδι τοῦ Σελίνου μᾶς λέει γιὰ τῆς τύχης ἄλλου παλληκαριοῦ: Τοῦ Μανώλη Θεοδωράκη. Τὸ Μάρτη τοῦ 1817 ἄλλος ἀπ' τοὺς Γενίτσαρους Βεργέρηδες, ὁ Ἐμίν, τὸν ἀπάντησε στὸν Ὀμαλό.

— Μανώλη, τοῦ λέει, τὸ βράδυ θᾶχω χορὸ. Μόνε νᾶρθῆς μὲ τῆς ἐξαδελφάδες σου καὶ σέρνε καὶ τὴ χήρα τὴν κουνιάδα σου!

— Δὲ θᾶρθω, ἀγᾶ! τοῦ ἀποκρίνεται ξερὰ ὁ Μανώλης.

— Ἀκοῦς τί σοῦ λέω;

— Αὐτὸς ὁ χορὸς νὰ βρωμέσῃ θέλει καμμιάν ἡμέρα!

— Ἐλα σὺ κι' ἄς βρωμέσῃ!

Ὁ Μανώλης πάει στὸ σπίτι του, λέει στῆς γυναῖκες νὰ κρυφοῦν στὸ γειτονικὸ φαράγγι, παίρνει τὸ ντουφέκι του καὶ κατεβαίνει στοῦ Γενίτσαρου. Ἐκρυψε τὸ ὄπλο του κάπου κοντὰ καὶ μπήκε μέσα χωρὶς ν' ἀποφανῆ διόλου ταραγμένος. Ὁ ἀγᾶς μεθοκόπαγε, ἢ γυναῖκες χόρευαν μπροστά του, γλύστραγαν, πέφτανε μὲ ξεφωγητά, μὲ τὰ πόδια ψηλά.

— Ποῦνε ἢ ξαδερφάδες σου, τὸν ρωτᾷ ὁ Γενίτσαρος, μωρὲ

Μανώλης; "Ο,τι δὲν ἤκαμα σ' αὐτὲς θὰ τὸ κάνω τώρα σ' ἐσένα. Πάρε τὴ λύρα καὶ παίξε μας!

"Ο Θοδωράκης ἔκαμε ὑπομονή. "Ἐδινε στὸν ἀγὰ νὰ πίνη, ὡς πού τοῦρθε ὑπνος. Πρὶν σηκωθῆ νὰ πάη ὁ Γενίτσαρος νὰ κοιμηθῆ στὸ πλαϊνὸ σπῆτι, ὁ Μανώλης βγῆκε ἀπὸ τὴν πίσω πόρτα κι' ἔπιασε μιὰ συκιά. "Ο "Ἐμὴν πέρασε τραγουδώντας:

«Ἐφάγαμε καὶ ἤπιαμε κι' ἐκάμαμε καὶ ζεῦκι
ὥστόσο νάτονε γραφτὸ ἦτον καὶ κισμέτι»

"Ο Μανώλης τοῦριξε, τὸν ξάπλωσε κάτω. Σαράντα χριστιανοὺς πιάσανε τὴν ἄλλη μέρα οἱ Γενίτσαροι τοῦ Σελίνου καὶ τοὺς τραβούσαν στὰ Χανιά, νὰ τοὺς ξεκάμουν. Τῶμαθε ὁ Θοδωράκης ποῦχε πάρη τὰ βουνά, τρέχει προφθαίνει τὴ συνοδεία στὴ θέσι Κακὲς Πλευρές:

— Μολάτε τους, μωρὲ σκυλιά! τοὺς φωνάζει: "Ἐγὼ τὸν σκότωσα τὸν "Ἐμὴν!

Τοὺς ἀφῆσαν, τὸν κατέδασαν στὰ Χανιά καὶ τοῦ πήραν τὸ κεφάλι. Τρεῖς μέρες σέρνανε τὸ πτώμα του στοὺς δρόμους. Τὸ πέταξαν τέλος ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ Κάστρου. Μὲ χίλια παρακάλια κατάφερε ὁ δεσπότης τῶν Χανιωτῶν ν' ἀφήσουν τοὺς χριστιανοὺς νὰ τὸν θάψουν.

"Ἀπ' αὐτὰ τὰ καθημερινὰ δράματα ξεπήδησε, τῆς παραμονῆς τοῦ μεγάλου ἀγῶνα, ὁ ἀρματωλισμὸς τῶν «χαϊνηδων». Οἱ ἀπάτητοι γκρεμοὶ τῶν βουνῶν, ἡ μακρυνὲς κι' ἀπόμερες σπηλιές, τέλος αὐτὰ τὰ ὀχυρὰ τῆς Γραμβούσας, τῆς Σουδάς καὶ τῆς Σπιναλόγκας ἔγιναν γλήγορα τὰ δυνατὰ ὀρμητήριά τους. "Ἐτσι ξεπετάχτηκε ἡ δύναμι, πού μπόρεσε νὰ κρατήσῃ ἀγῶνα πολλῶν ἐτῶν καὶ πρὸ πάντων νὰ γράψῃ, τὴν ἀνοιξι, καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1821, δυὸ σελίδες ἀπὸ τῆς πιὸ φωτεινῆς στῆν ἑλληνικῇ ἐπανάστασι.

Β'. ΟΙ ΦΙΛΙΚΟΙ ΚΑΙ Η ΕΤΟΙΜΑΣΙΑ

Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἔδωσαν ξεχωριστὴ προσοχή, ὅτι ἔβαλαν τὰ δυνατὰ τους νὰ ετοιμάσουν στὴν Κρήτη τὸν ἀγῶνα, νὰ τὸν ὀργανώσουν, οἱ πρωτεργάτες τῆς φιλικῆς ἐταιρείας; Κάθε ἄλλο! Καὶ γὰ ποῖο λόγο τάχα; Παραγνώριζαν τὴ σημασία της; Θὰ ἦταν ἀστεῖο. Οἱ τρεῖς πασάδες, ὅμως, τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Κυδωνίας καὶ τοῦ Ρεθύμνου, πού κυβερνοῦσαν τὸ ἀνυπόταχτο νησί μ' ἀγρυπνα

μάτια, δὲν ἦταν εὐκολο νὰ γελαστοῦν. Τὸ περιβάλλον στενό, ἡ ἐπί-
βλεψις ἐντατικὴ, τὸ παραμικρότερο κίνημα ἔδινε ὑποψίες. Ἐπειτα
ἤξεραν καλὰ οἱ φιλικοὶ τῆς μεγάλης πολεμικῆς παραδόσεως τοῦ νη-
σιοῦ. ἤξεραν ὅτι στὸ πρῶτο σύνθημα θ' ἀναθεῖ ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη.
Ἡ ἐργασία τοῦ Τάκη Κανδηλώρου κι' ἡ παραχώρησι μερικῶν στοι-
χείων ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη μεγάλην ἱστορίαν τοῦ ἀξιωματικοῦ Κριάρη
ἐπιτρέπει σήμερὰ νὰ μιλήσῃ κανεὶς μὲ βεβαιότητα γιὰ τὸ πῶς
ἐμπήκεν ἡ Κρήτη στὴν πανελλήνια ἐθνικὴ συνωμοσίαν τῆς φιλικῆς.
Τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1819 ἔφτασε, ἀπόστολος, στὰ Χανιά, ὁ Τζιώτης
καθηγητῆς Βαρνάβας Πάγκαλος. Ἄνημερα τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὁ
ἄφοδος αὐτὸς δάσκαλος ἐκάλεσε, ἅμα νύχτωσε καλὰ, στὴν ἐκκλη-
σία τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων τὸ Ρενιέρη, τὸν Κουδαρίτη ἀπὸ τὸ
Μούλεπε, τὸ Γερακάρη, δυὸ ἄλλους ἀκόμα· καὶ τοὺς ἔμπασε στὸ
μυστήριον τῆς ἐταιρείας. Ὑστερα πῆγαν ὅλοι μάζι στὸ σπίτι τοῦ
Κουδαρίτη, ποῦταν σὲ μιὰ πλατεῖαν ποῦ λεγότανε τότε «Κρύον βρυ-
σάλι» καὶ μιλοῦσαν κι' ἐπλαθάν ὄνειρα γιὰ τὴν μεγάλη ὥραν τοῦ γε-
νικοῦ ξεσηκωμοῦ τοῦ ἔθνους. Ἄξαφνα ἡ πόρτα χτυπάει. Εἶνε κά-
ποιος ποῦχει ἕνα μικρὸ χάνι ἀπέναντι. Ζητάει γρήγορα τὸ Βαρ-
νάβα: Τὸν ἤθελε ἀμέσως ὁ τουρκοκρητικὸς Χουσεῖν Κουρμούλης.
Τρομάρα τοὺς ἔκοψε ὅλους ν' ἀκούσουν ὅτι καταζητεῖται ὁ ἀπό-
στολος τῆς φιλικῆς ἀπὸ τὸ μεγαλείτερον Γενίτσαρον τῆς Κρήτης. Ὁ
Βαρνάβας ὅμως τράδηξε μὲ θάρρος ν' ἀνταμώσῃ τὸν Κουρμούλην.
Οἱ ἄλλοι δὲν ἔκλεισαν μάτι ὅλη τὴ νύχταν. Ὁ Ρενιέρης ἦταν
γιατρός. Ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ σπίτι του εἶχε φαρμακεῖο. Ὅταν τὸ
πρῶτ' ἀνέβηκε, μὲ μάτια πρισμένα ἀπ' τὸ ξενύχτι, νὰ τ' ἀνοίξῃ,
βλέπει νὰ ξεπερσεύῃ μπροστὰ του φοβερὸς Γενίτσαρος. Τὸν ἀνα-
γνωρίζει ἀμέσως. Εἶνε ὁ Κουρμούλης.

— Ἦρθα γιατρέ μου, τοῦ λέει, νὰ μὲ κυττάξῃς.

Ἀνεδαίνουν στὸ σπίτι. Ὁ Ρενιέρης τοῦ δίνει καφέ καὶ τσι-
μποῦκι. Μὲ κατάπληξι τὸν βλέπει ἄξαφνα νὰ κἀνῃ τὰ συμβολικὰ
σημεῖα τῆς φιλικῆς ἐταιρείας. Ὁ γιατρός πανιάζει ἀπὸ φόβον. Ὁ
Κουρμούλης τὸν ἠσυχάζει:

— Μὴ φοβάσαι! Τὸ βράδον ποῦ θὰ φάτε μὲ τὸ Βαρνάβα θάρθω
κι' ἐγώ. Πῆς ὅμως καὶ τοῦ Γερακάρη νὰ ῥθῇ.

Ὁ Κουρμούλης ἦτον ἀπὸ τὸ Κουσεὶν τῆς Μεσσαράς, ἀπὸ παλιὰ
φαμίλια, περίφημη, ἀπ' αὐτοὺς τοὺς καιροὺς τῶν Βενετσιάνων.
Στὰ 1680 ἀναγκάστηκαν νὰ γίνουν στὸ φανερὸ Μουσουλιᾶνοι.
Κρυφὰ ὅμως διατήρησαν τὴ θρησκείαν τους. Αὐτὸς ὁ Χουσεῖν ἀγάς

είχε τὸ χριστιανικὸν ὄνομα Μιχάλης. Ἐτσι τὸν φώναζαν, ὅταν βρισκόντανε μεταξύ τους, οἱ συγγενεῖς τῆς μεγάλης του πατριᾶς. Ψηλός, ἄδρός, λεβέντης, παλληκαρᾶς εἶχε χρησιμοποίησιν τὴ δύναμίν του γιὰ νὰ προστατεύῃ τοὺς χριστιανούς κάθε φορὰ πού μπορούσε μὰ χωρὶς ν' ἀποφανῆ οὔτε στοὺς ἴδιους πολλές φορές. Ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα πέταξε τὴν προσωπίδα πὰ μπροστὰ στὸ μαγεμμένο Ρενιέρη. Τοῦ παρουσιάστηκε μὲ τ' ἀληθινὸ του πρόσωπο. Ἐφαγαν τὸ βράδυ μαζί και ἤπιαν στὴν ὑγεία τῆς ἐλευθερίας. Τὸ μπάσιμό του στὸ μυστήριό τῆς φιλικῆς ἦταν μεγάλο ἀπόκτημα. Ὅχι μόνο γιὰ τὴν προσωπικὴ του ἀνδρεία, οὔτε γιὰ τὴν πολυἀριθμὴ πατριὰ του, ποῦμελλε νὰ δώσῃ ὀγδόντα συγγενεῖς του πολεμιστὲς στὸν ἔθνικό μας ἀγῶνα—καὶ σκοτώθηκαν ὅλοι στὴν ἐπανάστασι, ἐκτὸς ἀπὸ τέσσερις!—ἀλλὰ και γιὰ τὴ δυνατὴ ἐπιρροή του στοὺς Καστρινοὺς και γενικὰ τὴν ἀνατολικὴ Κρήτη. Πολλὲς φορές εἶχαν οἱ Τούρκοι μυριστῆ ὅτι ὁ Κουρμούλης εἶχε κάποιον φοβερὸ μυστικόν. Οὔτε μιά, οὔτε δυὸ μονάχα εἶχε κατηγορηθῆ γιὰ ἑτεροδοξία. Ἀλλὰ τὰ κατάφερε νὰ ξεφεύγῃ μὲ τῆς σχέσεις πούχε μὲ τῆς ἀρχὲς και τοὺς δυνατοὺς τῆς ἡμέρας. Δὲν τῶχε σὲ τίποτα νὰ σκοτώῃ Μουσουλμάνους, σὰν ἀδικούσαν χριστιανούς. Ὅταν τὸν κατάγγειλαν στὸ Χατζῆ Ὅσμάν πασᾶ γι' αὐτοὺς τοὺς φόνους, ξεγλύστρησε μὲ μεγάλη ἐξυπνάδα: «Ἐσκοτώνα, τοῦ εἶπε, ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Τούρκους πού δὲ λογάριζαν ζωή, τιμὴ και περιουσία τῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου μας, πού σ' ἔστειλε κι' ἐσένα σήμερα νὰ τοὺς ὑπερασπιστῆς». Ὁ πασᾶς, ἀντὶ νὰ τὸν τιμωρήσῃ, τοῦδωσε μεγαλειότερη δύναμι τότε και τοῦ χάρισε, ὅπως ἦταν συνήθεια, κι' ἓνα ὄμορφο «μπισίνι»—ἓνα πανωφόρι.

* *

Ὁ Βαρνάβας εἶχε μπάση ἀκόμα στὴν ἑταιρεία τὸ δεσπότη Κισσάμου και Σελίνου Μελχισεδέκ. Ἀπὸ τοὺς πρώτους και σημαντικώτερους φιλικούς τῆς Κρήτης ἦτανε κι' ἓνας ἄλλος Μελχισεδέκ, ὁ Τσουδερός, ἡγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ Πρέβελη. Θὰ μιλήσω γι' αὐτόν, γιὰ τὸ γένος του και τοὺς ἀγῶνες του, πὶὸ κάτω. Ἡ φυχὲς ἦτανε τόσο ἑτοιμασμένες νὰ δεχτοῦν τὸ κήρυγμα τῆς ἑταιρείας, ὥστε, χωρὶς νὰ βάλῃ καμμιά ἐξαιρετικὴ προσπάθεια, εἶχεν ἀπλώσῃ γλήγορα, παντοῦ, τοὺς πλοκάμους τῆς. Ἀπ' τὴ Σπηλιὰ Κισσάμου εἶχε κατηχηθῆ ὁ Ψαρουδάκης. Ὁ Ἀποστολάκης ἀπ' τὸ Μελισ-

συργιά. Ἐκ τὸ Σέλινο πολλοί: Ὁ διάκος Γαλακτίτης Ψαρομήλιγγος, ὁ καλόγερος Καλλίνικος, ὁ Σαρπάκης, ὁ Φραγγιάς Τσιγκάκης, ὁ Μαρκέτος, ὁ Παπαδομανώλης. Ἐκ τὸ Θέρισον ὁ Βασίλης καὶ Γιάννης Χάλης καὶ ὁ μητροπολίτης Γεράσιμος Παρδάλης. Ἐκ τὴν Τεμενοῦ τοῦ Ἡρακλείου ὁ Ἀντώνης Κουερίνης. Ἐκ τὰ Σφακιά ὁ Ἀναγνώστης Μαγουσογιαννάκης, ὁ ἠγούμενος Γωνιάς Παρθένιος Ραπτάνης, ὁ Ἀναγνώστης Χατζηγιάννης, ὁ Χατζηγιώργης, καὶ οἱ Σφακιανοὶ ἐμποροπλοίαρχοι Ψαρουδάκης, Παναγιωτάκης καὶ Φασούλης. Κατηχήθησαν ἀκόμη ὁ γιατρὸς Παπαγιαννάκης καὶ ὁ περίφημος ἀρχηγὸς Κουμῆς. Στὰ Χανιά εἶχαν γίνῃ ἐταῖροι ὁ Νικόλαος Φουράκης, ὁ Μακεδὼν Καλλίνικος Βερροιατὸς, ὁ Σιφνιώτης δάσκαλος Γ. Βάος, ὁ γιατρὸς Λευθεράτος ἢ Λευθεραῖος, ὁ Μαριδάκης, ὁ Μωράκης καὶ ὁ Μελιδώνης. Ἐκ τὸ Ρέθυμιον ὁ Χατζηγιάννης Δαμβέρρης. Τέλος εἶχαν μνηθῆ ἀρκετοὶ Κρητικοὶ καὶ στὴν Ἰωνία, ὅπως ὁ Μαγδαληνὸς ἢ Λαδάς, ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο καὶ ἄλλοι. Ἐκ τὸς ναυτικούς εἶχαν κατηχήθῃ ἀκόμα καὶ οἱ Δαιμονάκηδες. Τέτοια ζωηρὴ κίνησι δὲν εἶχε ξεφύγη τὴν προσοχὴ τῶν Τούρκων. Δὲ γινόντουσαν ἢ κατηχήσεις οὔτε χωρὶς κινδύνους, οὔτε χωρὶς ἐπεισόδια. Μιὰ μέρα ὁ δεσπότης Κισσάμου καὶ Σελίνου εἶχε πάη στὸ χωριὸ Μονή, ὅπου τὸν φιλοξένοῦσε ὁ παπᾶ-Μπαλῆς, ὁ λεγόμενος καὶ Μπαλοπατέρας. Ὁ δεσπότης εἶχε γυρέψῃ νὰ ἰδῇ τὸ Γιώργη Μπενῆ ἢ Κριγιάρη, νὰ τοῦ μιλήσῃ γιὰ τὸ κίνημα ποῦ μελετοῦσε ἢ φιλική. Τὸν παρακαλοῦσθῃσαν ὁμοῦ. Καὶ δὲν πέρασε λίγη ὥρα, ποῦ μπαίνει στὸ σπῆτι τοῦ παπᾶ ὁ Γενίτσαρος Τσοῦνος, κάθεται σ' ἓνα σκαμνὶ καὶ ῥωτᾷ πολὺ ἤσυχα τί γυρεύει ὁ δεσπότης ἀπ' αὐτὰ τὰ μέρη. Καὶ χωρὶς νὰ περιμένῃ ἀπόκρισι βγάζει τὴν πιστόλα τοῦ ἀπ' τὸ ζωνάρι κι' ἐτοιμάζεται νὰ τοῦ ρίξῃ. Μὲ γοργὸ κίνημα ὁ Κριγιάρης πέφτει στὴ μέση καὶ σηκώνοντας τὸ πιστόλι τοῦ Γενίτσαρου τὸν κάνει ν' ἀστοχήσῃ. Ὁ δεσπότης ρίχνεται τὴν ἴδια στιγμὴ ἀπάνω του. Τοῦ παίρνουν τ' ἄρματα καὶ τὸν διώχνουν ντροπιασμένο.

*
**

Ὡστόσο φθάνουν κάποτε τὰ μεγάλα μνηήματα: Ὁ Ὑψηλάντης στὴς ἡγεμονίες τράβηξε τὸ σπαθί, ὁ Μωρηῆς ἀνάστατος. Οἱ Τούρκοι τῆς Κρήτης βράζουν, μελετοῦν ἀγριότητες: οἱ χριστιανοὶ συνωμοτοῦν. Τί ἄλλο μποροῦν νὰ κάμουν αὐτὴ τῇ στιγμῇ; Ὅσο εἶνε

πλούσιοι σὲ φρόνημα, τόσο φτωχοὶ σ' ἐφόδια καὶ μέσα πολέμου. Πρέπει νὰ ἐτοιμαστοῦν τὸ γληγορώτερο. Στῆς 7 τοῦ Ἀπριλίου συγκροτοῦν τὸ πρῶτο μυστικὸ συμβούλιο στὰ Γλυκὰ Νερά. Καὶ μιὰ βδομάδα ὕστερα, τὴν Πηρασκευὴ τῆς Διακαινησίμου, στὸ Λουτρό. Δίνουν ἐντολὴ στὸν Παπαδάκη, τὸν Παναγιώτου καὶ τὸν Πελιθανάκη νὰ πάνε στὴν Ὑδρα νὰ ζητήσουν πυρομαχικά. Οἱ Ὑδραῖοι πρόκριτοι βισκόντανε κι' αὐτοὶ ἀρκετὰ στενοχωρημένοι τότε. Καὶ πολεμοφόδια μὲν ἔδωσαν, πολὺ λίγα, συμβουλὲς ὅμως ἀφθονες. Καὶ πρὸ πάντων μία κεντρικὴ: «Ὅτι οἱ «Κρητικοὶ ἔπρεπε νὰ πολιτευθοῦν τοὺς Τούρκους, ἕωσὸ ἐπέλθῃ εὐνοϊκωτέρα περίστασις». Οἱ Κρητικοὶ μολαταῦτα ἔκαμαν κάτι καλλίτερο. Ἔστειλαν στὴ Μάλτα μὲ τὸ πλοῖο τοῦ καπετάν Τσουράκη, νὰ πουλήσουν τὰ προϊόντα ποῦχαν μαζέψῃ μ' ἐράνους γιὰ τὴν ἐπανάστασι καὶ μὲ τὴν εἴσπραξι ν' ἀγοράσουν ὅπλα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ ἔρανος σὲ χρήματα εἶχε δώση σημαντικὸ ποσό, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη: Τριάντα χιλιάδες κολωνάτα. Τέλος ὁ ἡγούμενος τοῦ πλοῦσιου Πρέβεσι, ὁ Μελχισεδὲκ Τσουδερός κι' ἀπὸ τὸ ταμεῖο τοῦ μοναστηριοῦ κι' ἀπὸ τὸ δικό του ἔδωσε χρήματα ν' ἀγοράσουν ντουφέκια καὶ μπαρουτι ἀπὸ τὴ Σμύρνη. Καπεταναῖοι, ἔμπιστοὶ του, τάχανε μεταφέρῃ ἀπὸ κεὶ καὶ τάχαν ἀποθηκέψῃ, σὲ παραθαλάσσιες σπηλιές, κοντὰ στὸ μοναστήρι ποῦ βρίσκεται, ὅπως εἶνε γνωστό, στὴ νότια παραλία τῆς Κρήτης κι' ἔχει κτιστῆ στ' ὄνομα τοῦ Ἀη-Γιαννιοῦ, τοῦ Θεολόγου.

*
**

Πρέπει ν' ἀνοίξω ἐδῶ μιὰ μικρὴ παρένθεσι γιὰ τὸν ἄξιο κι' ἥρωϊκὸ ἱερωμένο καὶ τ' ἀδέρφια του. Οἱ Τσουδεροί, ποῦ πρὶν τὸ παρατσουκλι αὐτὸ τοὺς γίνῃ ὄνομα, λεγόντουσαν Καλλέργηδες, εἶνε ἀπὸ τῆς δώδεκα παλαιότατες κι' ἀρχοντικῆς φαμίλιες τοῦ Βυζαντίου ποῦ κατέβηκαν τὸ 1182 στὴν Κρήτη, νὰ στερεώσουν μὲ τὴ λάμψι τῆς γενιᾶς τοὺς καὶ τὰ πλούτη τοὺς τὴν ἐπιρροή τῆς αυτοκρατορίας στὸ νησί. Μὲ τὴν ἱστορία τῶν Καλλέργηδων εἶνε ὑφασμένη βαθειὰ ὄχι μονάχα ὅλη ἡ μεσαιωνικὴ ἱστορία τῆς Κρήτης, ἀλλὰ γενικώτερα ὁ ἀγῶνας αὐτὸς τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ἐνάντια στοὺς ξένους ἐπιδρομεῖς τοῦ νησιοῦ. Τὸ οἰκόσημό τοὺς ἦταν ὁ βυζαντινὸς ἀετὸς καὶ τὸ «ἐν τούτῳ νίκῃ». Καὶ κατὰ σύμπτωσι πολὺ περιεργῇ αὐτὰ τὰ οἰκόσημα εἶχαν τὰ χρώματα τῆς σημερινῆς

ἐθνικῆς μας σημαίας: Πέντε παράλληλες κορδέλλες μιὰ ἄσπρη, μιὰ μπλέ. Ἱστορία τῶν Καλλέργηδων, ἱστορία χιλιετηρίδος καὶ πλέον, πλοῦτου καὶ μεγαλείου, θριάμβων καὶ ἀφανισμῶν, πολέμων καὶ ἐπαναστάσεων, δραμάτων καὶ αἱμάτων, δὲν ἔχει γραφή, οὔτε εἶνε δυνατό, ἂν δὲν ἐρευνηθοῦν, ἐπὶ ἔτη πολλά, τ' ἀρχεῖα τῆς Βενετίας. Οὔτε μπαίνει, βέβαια, σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν ἀφήγησι. Ἀπὸ μιὰ βιογραφία τοῦ Γούδα, ποὺ εὐτυχῶς σώθηκε, γιὰ νὰ ἰδῆ τὸ φῶς αὐτὲς τῆς ἡμέρας—κοιμῶτανε σὲ ἰδιωτικὸ ἀρχεῖο—παίρνω μερικὰ στοιχεῖα χρήσιμα γιὰ τὸ σύντομο αὐτὸ ἱστογράφημα. Ἀρχηγὸς τούτου τοῦ κλάδου τῶν Καλλέργηδων—Τσουδερῶν ἦταν ὁ Ἰάκωβος Καλλέργης, ἐπιζῶν στὴν Κρήτη Ἀρχοντας, μετὰ τὴν πτώσιν τῆς βενετοκρατίας. Ἦταν ἀποκαταστημένος στὴν ἐπαρχία τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῆς ἐπισκοπῆς Λάμπης, ὅπου εἶχε πολὺ μεγάλη κτηματικὴ περιουσία. Ἀκόμα σώζονται τὰ ἐρεῖπια τῶν πύργων του μ' ἐπιγραφὰς στὰ μαρμαρένια τοὺς ἀπομεινάρια στὸ χωριὸ Κοζαρέ. Ὁ Ἰάκωβος αὐτὸς εἶχε τρεῖς γιουὺς. Τὸν πρωτότοκο τὸν εἶχε ἀποκαταστήσει σὲ τοῦτα τὰ κτήματα τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου. Κι' αὐτοῦ ἀπόγονος ἦταν ὁ Μανώλης Καλλέργης ἢ Τσουδερός, πατέρας τοῦ ἡγουμένου Μελχισεδέκ, τοῦ Γιώργη Τσουδεροῦ, ἀγωνιστῆ ἐπίσης καὶ ὕστερα στρατηγοῦ στὴν Ἑλλάδα, τοῦ Γιάννη, τοῦ Νικόλα καὶ τοῦ Γιακουμῆ—ποὺ τὸν ἔλεγαν καὶ Τσουδερογιακουμῆ καὶ ἦταν, ὅπως θὰ ἴδοῦμε, ἀπὸ τοὺς ἀρματωλοὺς τοῦ νησιοῦ. Ὁ πατέρας τοῦ Μανώλη καὶ πάππος τῶν ἀγωνιστῶν λεγότανε Γιωργιλᾶς Καλλέργης. Ἦτανε πλούσιος. Εἶχε μεγάλο τσιφλίκι στὸν Ἀσώματο. Ὅταν οἱ Τούρκοι κατέκτησαν τὴν Κρήτη καὶ καταμετροῦσαν τῆς περιουσίας ὁ «τεφτενδάρ-ἀγάς» ποῦφτιανε τὸ «τερκινάρι»—τὸ κτηματολόγιο—εἶδε τὸ τσιφλίκι καὶ τῶθαλε στὸ μάτι: Πέντε χιλιάδες ρίζες ἑλληνῆς εἶχε αὐτὸ τὸ κτήμα. Καὶ στὴ μέση μιὰ πελώρια καὶ πανάρχαιη.

— Μοῦ τὴ χαρίζεις; Ρώτησε πονηρὰ ὁ ἀγᾶς.

Ὁ ἄλλος προθυμοποιήθηκε. Τότε ὁ «τεφτενδάρ-ἀγάς» γυρίζει καὶ λέει στοὺς Ὀθωμανοὺς ποὺ ἄκουσαν τὴ δωρεά:

— Σαῖντολσούν!

Καὶ μόλις τελείωσε τὴν καταγραφή ἔστειλε τοὺς ἐπιστάτες του νὰ παραλάβουν ὀλόκληρο τὸ κτήμα. Μάταια τρέχει ὁ Γιωργιλᾶς νὰ διαμαρτυρηθῆ στὸν καδὴ ὅτι δὲ χάρισε τὸ τσιφλίκι του.

— Ὅταν χάριζες τὴν ἑλλά, τοῦ εἶπε μ' ἐμβρόθια Σολομῶντος ὁ Μουσουλμᾶνος ἱεροδικαστής, δὲν καταλάβαινες ὅτι χάριζες καὶ

τὸ κτῆμα ἔλο, ἀφοῦ ἡ ἐλγὰ εἶνε μέσα στὸ τσιφλίκι; Φύγε, νὰ μὴ σὲ στείλω φυλακὴ!

Ἔτσι ἔχασε τὴν περιουσία του. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ «τευτεντάρ—ἀγᾶ» πούλησαν τὸ κτῆμα στὸ μοναστήρι Πρέβελι. Κι' ὁ Γιωργιλᾶς ἀναγκάστηκε νὰ στείλῃ τὸ γυιό του, τὸ Μανώλη, τὸν πατέρα τῶν ἀγωνιστῶν, μαθητὴ στὸν ἡγούμενο. Ὁ Μανώλης εἶχε πλούσια καὶ ὠραιότατα μαλλιά. Ἐφελνε τὴ Λαμπρὴ στὸ μοναστήρι, δταν ἕνας συμμαθητῆς του, ἀπὸ ἀπροσεξία, τοὺς ἔδαλε φωτιά. Τὰ ὠραία μαλλιά κάηκαν ὡς τὸ πεσοί. Κι' ἀπὸ τότε ἔλοι τὸν ἔλεγαν «τσουδισμένο». Ἔτσι τὸ παρατσούκλι Τσουδερός ἀντικατέστησε τ' ὄνομα Καλλέργης. Ἄν αὐτὸ τ' ὄνομα σκεπάστηκε, ἡ μεγάλες ὄμως παραδόσεις τοῦ σπητιοῦ εἶχαν μείνῃ. Ὅλα τ' ἀγόρια τοῦ Μανώλη, πὸ παντρεύτηκε, ἄμα τελείωσε τῆς σπουδῆς του στὸ μοναστήρι, ἀφιερῶθηκαν στὸ ἀγῶνα. Πρὶν ἀκόμα κι' ἀπὸ τὸν ἡγούμενο Μελχισεδὲν ὁ νεώτερος Γιακουμῆς — ἡ Τσουδερογιακουμῆς.

Γ'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙ ΦΟΥΝΤΩΝΕΙ

Ἔνα ἐπεισόδιο ἀπὸ τ' ἀτελείωτα τῆς τουρκικῆς τυραννίας, ἔκαμε τὸν Τσουδερογιακουμῆ νὰ βγῆ στὰ βουνὰ χαϊνῆς: Στὸ Σπήλι τοῦ Ἄη-Βασίλη, ἕνα χωριό, γινότανε γάμος χριστιανικός. Ἔνα σωρὸ Γενίτσαροι φτάνουν ἀπρόσκλητοι καὶ θέλουν νὰ γλεντήσουν. Οἱ ἄλλοι ἀναγκάζονται νὰ τοὺς ἀνεχθοῦν. Ἄλλὰ, κατὰ τὴ συνήθειά τους, ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ γίνονται ἀναιδέστεροι. Ὁ Τσουδερογιακουμῆς, καλεσμένος κι' αὐτός, ἀρχίζει νὰ χάνῃ τὴν ὑπομονή του. Φωνάζει ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι ἕναν ἀπὸ τοὺς Γενίτσαρους, τάχα νὰ τοῦ δεῖξῃ κάτι, τοῦ παίρνει τ' ἄρματα καὶ τὸν σκοτώνει. Ἐπειτα ἤσυχος μπαίνει πάλι στὸ γλέντι καὶ φωνάζει δεῦτερο Γενίτσαρο, πὼς τὸν θέλει ὁ πρῶτος. Τὸν σκοτώνει κι' αὐτόν, φεύγει στὰ Σφακιά, γίνεται «ἀδερφοποιτός» μ' ἄλλα παλληκάρια κι' ἀρχίζουν μαζί τὴ ζωὴ τῶν «χαϊνῶν». Δεκατέσσερα χρόνια πολεμοῦσαν τοὺς Τούρκους. Τὴν παραμικρὴ προσβολὴ κατὰ τῶν Χριστιανῶν τὴν πλήρωναν μὲ θάνατο. Παραμονὴ Χριστουγέννων δυὸ ἐσπέχηδες μπήκαν στὸ χωριὸ Γιαννιοῦ. Ἦταν ἡμέρες νηστείας. Ἄλλ' αὐτοί, γιὰ νὰ προκαλέσουν, ἀρχισαν νὰ μεθοκοποῦν μὲ τὰ ὄργανα. Ὁ Τσουδερογιακουμῆς φτάνει ἄξαφνα καὶ τοὺς ἐπιβάλλει σιωπὴ—τὴ σιωπὴ τοῦ θανάτου. Καὶ τὰ πτώματά τους τὰ ρίχνει, μὲ τὴ βοήθεια τῶν χωριανῶν, στὴ μικρὴ γειτονικὴ λίμνη. Οἱ Τούρκοι, γιὰ νὰ

τὸν ταπεινώσουν καὶ νὰ τρομοκρατήσουν τοὺς δικούς του, στέλνουν τὸν Κεχαγιάμπεη τῆς Λάμπης Σουμάν Ἀλμπανάκη μὲ δώδεκα «γιασαξήδες» νὰ κάμῃ ἔρευνα στὸ σπίτι του. Βρῆκαν μιὰ πιστόλα καὶ μιὰ φυσιογιωθήκη. Ὁ Τσουδερογιακουμῆς παραφύλαγε στὴν εἴσοδο τοῦ χωριοῦ. Μὲ τὸ ντουφέκι στὸ χέρι τοὺς σταματᾷ:

— Ἀλμπάνη, φωνάζει στὸν Κεχαγιάμπεη, δὲν ἦταν τῆς τιμῆς νὰ γυρεύῃς ντουφέκια στὸ σπίτι μου, ἀφοῦ κατέχεις πῶς ἐγὼ τὰ βαστῶ ἀπάνω μου. Γιὰ θὰ γυρίσῃς πίσω τὴν μπιστόλα καὶ τὸ φυσεκλίμι πού μοῦ πῆρες γιὰ θὰ σὲ σκοτώσω!

Καὶ περίμενε ἐκεῖ, ὡς πού οἱ «γιασαξήδες» ταπεινωμένοι πήγαν στὸ σπίτι του κι ἄφησαν ὅ,τι τοῦχανε πάρῃ. Οἱ Τοῦρκοι ἀποφάσισαν τότε νὰ τὸν ξεκάμουν. Κι ἔπειδὴ δὲν μπορούσαν ἄλλοιῶς, μετεχειρίσθησαν δόλο. Ὁ Τσουδερογιακουμῆς καὶ τὸ σῶμα του χρησιμοποίησαν κάποιον Τοῦρκο Χουσεῖν ἀγᾶ, γιὰ κατάσκοπο. Ἡ ἀρχὴ τὸν κατάφεραν νὰ τοὺς στήσῃ ἐνέδρα.

Ὁ Χουσεῖν εἶχε καλέσῃ τὰ παλληκάρια νὰ φᾶνε τὴ νύχτα στὸ σπίτι του. Πενήντα Τοῦρκοι θὰ τοὺς κυκλῶναν ἀπάνω στὸ τραπέζι. Δὲν εἶχαν ἀρχίσῃ καλὰ-καλὰ νὰ τρῶνε, π' ἄκουσαν τὰ σκυλλιά νὰ γαυγίζουν. Ὁ Τσουδερογιακουμῆς τὰ κατάλαβε ὅλα. Ἔστειλε ἀμέσως τὸ Χουσεῖν, νὰ πάῃ νὰ ἰδῇ γιὰτὶ κάνουν ἔτσι τὰ σκυλλιά. Κι ἔπειδὴ ἔβρεχε, τοῦρριξε τὴ δική του καπότα στοὺς ὤμους. Μόλις ὁ Χουσεῖν βγήκε στὸ χαγιάτι νὰ κυττάξῃ, βλέποντάς τον οἱ Τοῦρκοι μὲ τὴν καπότα τοῦ καπετάνιου τὸν πήραν γιὰ τὸν Τσουδερογιακουμῆ, τὸν πυροβόλησαν, τὸν ξάπλωσαν νεκρό. Τὰ παλληκάρια ὄρμησαν τότε, σκότωσαν τρεῖς ἀπ' τὴν ἐνέδρα καὶ μπόρεσαν νὰ ξεφύγουν. Ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή ὅμως ἦταν ἀδύνατο νὰ σταθοῦν πιά στὴν Κρήτη. Ὁ πασᾶς τοὺς εἶχε ζώσῃ μὲ πλῆθος, ἀποσπάσματα. Κατάφεραν μολα ταῦτα νὰ περάσουν στὴν Αἴγυπτο. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως τοὺς κυνήγησαν κι ἐκεῖ. Οἱ συγγενεῖς τῶν σκοτωμένων πήραν τὸ αἷμα πίσω: Σκότωσαν τὸν Τσουδερογιακουμῆ στὴν Ἀλεξάνδρεια, μέσα σ' ἓνα μπαρμπεριό, τὴ στιγμή πού τὸν ξύριζε ὁ κουρέας. Δὲν τοὺς ἔφτασε ὅμως αὐτό: Ὑποχρέωσαν τὸν πατέρα του νὰ πληρώσῃ καὶ τὸ «ντιγέτι»—τὸ φόρον αἵματος. Ἔτσι πλήρωνε κάθε φορὰ τ' ἀνδραγαθήματα τοῦ γιοῦ του. Καὶ τὰ ποσὰ ἦταν τόσο βαρεῖα πού τοῦ πλειστηρίασαν τὰ λίγα κτήματα πού τοῦμειναν. Τ' ἀγόρασα κι' αὐτὰ τὸ μοναστήρι Πρέβελι πούχε πάρῃ καὶ τ' ἄλλα. Ἔτσι ἔστειλε τὸ τρίτοτοκο γιοῦ του, τὸ Μιχάλη, στὸ μοναστήρι, στὴν ἀρχὴ γιὰ νὰ ἐπιβλέπῃ τὰ κτήματα μὲ τὴν ἐλ-

πίδα ὅτι θὰ μπορούσαν μιὰ μέρα νὰ τὰ ξαναπάρουν. Ἐπειτα ὁμοῦ αὐτὸς ἔγινε καλόγερος, μὲ τ' ὄνομα Μελχισεδὲκ καὶ τέλος ἡγούμενος. Ἡ φήμη τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς παλληκαριᾶς του ἦταν τέτοια, πού ὁ Δικαῖος Παπαφλέσσας ἔστειλε ἀπὸ τὸν Ἄθω, ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Λαύρας, ἐπίτηδες τὸν καλόγερο Ἀνανία, νὰ τὸν κατηχήσῃ στὸ μυστήριο τῆς φιλικῆς. Ὁ Μελχισεδὲκ Τσουδερός εἶχε μπῆ σ' ἀλληλογραφία μὲ τὸν πατριάρχη τῆς Πόλις Γρηγόριο. Καὶ λέγεται ὅτι, μετὰ τὴν κρεμάλα, οἱ Τοῦρκοι ἀπ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἀλληλογραφία φωτίστηκαν, ν' ἀρχίσουν τοὺς διωγμοὺς στὴν Κρήτη.

Ὅπως κί' ἂν ἔχῃ, κατὰ τὰ μέσα Μαΐου τοῦ 1821 οἱ Τοῦρκοι, θέλοντας νὰ προλάβουν τὴν ἐπανάστασι τοῦ νησιοῦ, ἀρχίζουν νὰ κινοῦνται κατὰ τῶν Χριστιανῶν: Κυκλώνουν ἄξαφνα τὴν ἐπισκοπὴ καὶ πιάνουν τὸ δεσπότη τῆς Κισσάμου Μελχισεδὲκ. Πιάνουν, στὰ περιβόλια τῶν Χανιῶν, τὸν Καλλίνικο Βερροιαῖο. Καὶ τοὺς φυλακίζουν καὶ τοὺς δυὸ σ' ἀνήλια μπουδρούμια τοῦ Φιρκᾶ. Πιάνουν στὸ Ρέθυμνο τὸ δάσκαλο Βάο· κυνηγοῦν στὴν Κυδωνία τὸ συνάδελφό του Φουράκη. Καὶ τὸν μὲν Βάο κατορθώνουν πλοῦσιαι Ρεθυμιώτες νὰ ἐλευθερώσουν μὲ πολλὰ χρήματα. Ὁ δὲ Φουράκης μπόρεσε νὰ ξεφύγῃ, ἀλλὰ πέθανε στὸ δρόμο ἀπὸ συγκοπή. Σύγχρονα ὁ Μεχμέτ πασᾶς, στὸ Ρέθυμνο, δίνει διαταγὴ στὸν Ἰσμαήλ Κουντούρη, νὰ πάῃ στὸ μοναστήρι Πρέβελι νὰ πιᾶσῃ τὸν ἡγούμενο Μελχισεδὲκ Τσουδερό. Στῆς 22 Μαΐου τὸ βράδυ μπαίνει ὁ Κουντούρης στὸ μοναστήρι μὲ τοὺς Γενιτσαροὺς του καὶ γυρεύει τὴ φιλοξενία τοῦ ἡγουμένου.

— Μὴ βάνῃς καμμιά ὑποψία, τοῦ λέει: Γυρίζω μόνο καὶ γράφω τί ὅπλα ἔχει ὁ καθένας.

Καὶ συμβούλεψε τὸ Μελχισεδὲκ, νὰ δώσῃ τὸ καλὸ παράδειγμα. Γιὰ νὰ τὸν ξεγελάσῃ ὁ Τσουδερός, φανερώνει δεκαπέντε ὅπλα καὶ λέει στοὺς καλογέρους νὰ ἐτοιμάσουν τὸ δεῖπνο. Ὅταν ἀπόφαγαν, ὁ Μελχισεδὲκ ἀποτραβήχτηκε στὸ κελλί του. Ἐκεῖ πού διάβαζε, μονάχος, τὸν ἀπόδειπνο, ἀκούει ἄξαφνα νὰ τοῦ χτυποῦν τὴν πόρτα. Ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του. Τὸν εἶχε στείλῃ ὁ Τοῦρκος Ἀλῆ ἀγάς Ἀτζέμης, νὰ τοῦ φανερώσῃ τὸ μυστικὸ τοῦ Κουντούρη: Μιὰ ὥρα πρὶν νὰ φέξῃ θάπαιναν οἱ Γενιτσαροὶ τῆς πόρτες τῶν κελλιῶν, θάπαιρναν τὸν ἡγούμενο καὶ τοὺς καλόγερους, θὰ τοὺς κατέβαζαν στὸ κάστρο καὶ θὰ τοὺς κρεμάγαν ὅλους. Ὁ Τσουδερός δὲν χάνει τὴν ψυχραιμίαν του· οὔτε ὁμοῦ καὶ τὸν καιρὸ

του. Είδοποιεί άμέσως στόν Ἐσώματο, τὸ χωριὸ του, πού εἶνε μισή ὥρα μόλις ἀπὸ τὸ μοναστήρι, τοὺς ἀδελφούς του, τὸ Γιῶργη καὶ τὸ Γιάννη, πού τοὺς ἔχουν στήση κι' αὐτῶν ἐνέδρα πενήντα Γενίτσαροι. Τοὺς παραγγέλλει νὰ πάρουν ὅσα μποροῦν περισσό- τερα παλληκάρια καὶ ν' ἀνεβοῦν τὸ γληγορότερο στὸ Κούρκουλο τοῦ Ροδακινοῦ, ἀπάνω ἀπὸ τὰ Χάλαρα. Στέλνει ἀκόμα τοὺς ἀν- θρώπους του, μ' ἕξη μουλάρια, νὰ μεταφέρουν πολεμοφόδια, σ' αὐτὴ τῆ θέσι, ἀπ' τῆς παραθαλάσσιες σπηλιές, γειτονικῆς τοῦ μονα- στηριοῦ, πού καθὼς εἶδαμε τὰ εἶχε κρύψη. Ἄφου γίναν αὐτὰ ὅλα, εἶδοποιεῖ τοὺς καλογέρους, βγαίνουν ἕνας-ἕνας ἀπ' τὸ μοναστήρι, χωρὶς νὰ τοὺς πάρη κανεὶς χαμπάρι, ἀπαντιῶνται παρὰ πάνου, μέσ' τῆ βαθειὰ τὴν νύχτα, κι' ὅλοι μαζί βαδίζουν πρὸς τὸ Κούρ- κουλο. Ὁ ἅγιος κι' οἱ Γενίτσαροὶ του, πού κοιμόντανε μακάριοι, βέβαιοι πὼς πρὶν νὰ φέξη θάσερναν τὸν ἠγούμενο καὶ τοὺς καλό- γερους στὸ κάστρο, ξυπνοῦν καμμιά φορὰ καὶ βρίσκουν ἄδεια τὰ κελιά. Ὁ γενιτσάραγας ἀναγκάστηκε νὰ τὰ κλείση καὶ νὰ παρα- δώσῃ τὰ κλειδιά στοὺς ἀρρώστους καὶ σακάτηδες πού εἶχαν μείνῃ. Μ' αὐτοὺς παράγγειλε στὸ Μελχισεδὲκ νὰ γυρίσῃ στὸ μοναστήρι κι' αὐτὸς θὰ παρακαλοῦσε τὸν πασᾶ νὰ τὸν συχωρέσῃ.

* * *

Ὁ Τσουδερός ἔμως δὲν εἶχε φύγῃ γιὰ νὰ ξαναγυρίσῃ. Εἶχε μεγάλο κι' ἱερὸ χρέος νὰ πληρώσῃ ἐκεῖ πού πήγαινε. Στὸ Ροδα- κινὸ ποῦφτασε μὲ τοὺς καλογέρους του βρῆκε τοὺς ἀδερφούς του μ' ἀπάνου ἀπὸ ἕκατὸ παλληκάρια. Ἀγκαλιάζονται, ἀδερφώνονται μὲ φιλιὰ καὶ βουρκωμένα μάτια. Στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγ-Γιωργιοῦ ὑψώνει δέησι κατανυκτικὴ ὁ Τσουδερός μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ ψυ- χωμένο, ἀρματωμένο πλήρωμα. Ὁραῖος ἄντρας, μὲ πλατὺ μέτωπο, μεγάλα μάτια, μορφὴ σεμνή, ἐπιβλητικὴ, ἔπου ἀπροσδόκητα ἐνώ- νεται ἡ ἔκφρασι τοῦ ὀσίου καὶ τοῦ πολεμάρχου. Σὰν ἄλλος Γερ- μανὸς τῶν Πατρῶν ὑψώνει τὴν ἐπαναστατικὴ σημαία. Ἐνθουσια- σμὸς ἀκράτητος φουσκώνει τὰ στήθη τῶν πολεμιστῶν. Ἡ «Καγ- κελάρια τῶν Σφακιῶν» ἔχει στείλῃ στὸ μεταξὺ προσκλήσεις σ' ὅ- λους τοὺς μυημένους γιὰ τὸ κίνημα. Ὁ Τσουδερός μὲ τ' ἀδέρφια του καὶ τὰ παλληκάρια του τραβοῦν ἀμέσως γιὰ τὰ Σφακιά. Σ' ἀπό- σταση δυὸ χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ χωριὸ Κομητάδες, στὴν ἀντικρυνή του πλαγιά, βρίσκεται τὸ ἐκκλησάκι τῆς Παναγίας τῆς Θυμιανῆς.

Ἐκκλησιάκι παληό, με βυζαντινές τοιχογραφίες, πού τῆς ἀφάνισαν ὕστερα οἱ Τοῦρκοι, ἀπάνω στό δεκαετῆ αὐτὸν ἀγῶνα, με σπιτάκια καλογέρων ἓνα γύρω—ὕποθέτουν γι' αὐτὸ πὼς ἦταν ἄλλοτε μοναστήρι—κοντὰ στό δρόμο τῶν Σφακιῶν καὶ σ' αὐτὸ τὸ κέντρο του, εἶχε χρησιμεύσει πολλές φορές γιὰ συγκεντρώσεις ἐθνικὲς στοὺς Σφακιανούς. Ἐμελλε ὅμως νὰ λάβῃ τῆς τιμῆς τῆς μεγάλης ἱστορίας, με τὴν πρώτη αὐτῆ γενικὴ ἐπαναστατικὴ συνέλευσι τῆς Κρήτης τοῦ εἰκοσιένα. Τὸ ἄνθος τοῦ γησιοῦ, σὲ ἦθος καὶ παλληκαριά, εἶχε συναχθῆ ἐκεῖ στῆς 29 Μαΐου. Μπορεῖ κανένας νὰ τὴ φανταστῆ αὐτὴ τὴ συνέλευσι. Τὸ ἐκκλησιάκι γέμισε κυπαρίσσια—τὰ γιγάντια κορμιά τῶν Σφακιανῶν καὶ τῶν ἄλλων λεβέντηδων. Μαῦρα μαντήλια, μαῦρες κάπες, ψηλὲς μπότες, ἀργυρὲς ἀλυσίδες στὰ στήθη, ἀσημοκαπνισμένες πιστόλες, πλουμισμένες με πετράδια, στὰ σφιγμένα, πολύπτυχα ζωνάρια, πάλες κι ἄρματα βαρειά, μορφὲς ἀρειμάνιες, αὐστηρὲς, γενιάδες δασωμένες—σὺγκλητος ἐπιβλητικὴ. Ἀπὸ τὰ Σφακιά ἔχουν φθάσει ὁ Κριαρᾶς, ὁ Βουρδουμπᾶς κι ὁ Μανουσέλης. Ἀπὸ τὴν Κυδωνία ὁ Βασίλης καὶ Γιάννης Χάλης. Ἀπ' τὸν Ἀποκόρωνα ὁ Σήφνακας. Ἀπὸ τὸ Σέλιον ὁ Κουμῆς. Ἀπὸ τὴ Μεσσαρᾶ ὁ Μιχάλης καὶ Γιώργης Κουρμούλης. Ἀπὸ τὸ Μαλεβούζι ὁ Νεόφυτος Οἰκονόμου. Ἀπὸ τὸν Ἀη-Βασίλη ὁ ἡγούμενος τοῦ Πρέβελι Μελχισεδὲκ κι ὁ Γιώργης Τσουδερός. Ἀπὸ τὸ Ρέθυμον ὁ Ἀντώνης Μελιδόνης κι ὁ Χατζῆ Γιάννης Δαμβέρρης. Ἀκολουθοῦσαν πολλοὶ ἄλλοι. Ἀφοῦ ἄκουσαν τὴ λειτουργία, ὁμόφωνα πῆραν τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπαναστατήσουν. Ὁρίσαν μεταξὺ τους συνέλευσι ἀπὸ πενήντα ἀντιπροσώπους καὶ ἀνάθεσαν στὴν «Καγκελαρία τῶν Σφακιῶν» νὰ διαχειριστῆ τὸν ἀγῶνα. Τὰ πρῶτα μέλη τοῦ ἐπαναστατικοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου ἦτανε οἱ Σφακιανοὶ Πρωτοπαπᾶς, Χατζῆ Πωλιός, Παπαδάκης, Στρατῆς Βουρδουμπᾶς, Ἀντρέας Κριαρᾶς καὶ Ἀναγνώστης Ψαρουδάκης. Γραμματέας ὁ Ἡρακλειώτης Δ. Φλαμπουργιάρης. Τέλος διορίζουν τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ὅπλων. Αὐτοὶ ἀποτραβιδοῦνται τὴν ἴδια μέρα στὸ γειτονικὸ χωριὸ Ἀσχύφου γιὰ τὸ πρῶτο πολεμικὸ συμβούλιον.

*
**

Ἀπὸ τῆς φρονιμώτερες προτάσεις πού ἀκούστηκαν ἦτανε μία τοῦ Πιράκη: Νὰ μετρηθοῦν τὰ ντουφέκια, πού ἡ ἐπανάστασι μποροῦσε νὰ διαθέσῃ. Τὰ σφακιανὰ βρέθησαν 713. Καὶ ὅλων τῶν ἄλ-

λων 138. "Απ' αὐτὰ τὰ τελευταῖα τὰ περισσότερα ἦσαν τῶν Τσου-
 δερῶν. Διέθεται, λοιπόν, τὸ ἔλον 851 ἔπλα. Δὲ λογάριασαν, ἐν-
 νοεῖται, μέσα σ' αὐτὰ πιστόλια καὶ μαχαίρια. Καὶ τ' ἄλλα ἐφόδια ;
 Σαράντα μικρὰ βαρελάκια μπαροῦτι βρέθηκαν ἑλα-ἑλα, ἔχι παρα-
 πάνου ἀπὸ 360 ὀκάδες, στὸ πλοῖο τοῦ "Αντρέα Φασούλη. "Άλλες
 μικρὲς ποσότητες ὑπῆρχαν στὰ δέκα σφακιανὰ πλοῖα ποῦταν ἀραγ-
 μένα στὸ Λουτρό καὶ ποῦ χρησίμευαν γιὰ δική τους ἄμυνα. Οἱ
 Τούρκοι, γυρεύοντας νὰ προλάβουν, νὰ ξαρματώσουν τὸ νησί, πίε-
 ζαν τοὺς κατοίκους καὶ δὲν εἶχαν ἀφήσῃ στὰ χέρια τους μεγάλα
 πράγματα. Οἱ Κρητικοὶ θὰ ἦταν ὑποχρεωμένοι ν' ἀγοράζουν, ἐπὶ
 πολὺν καιρὸ, ἀπὸ τὴν τσέπη τους, μὲ τέσσερα καὶ πέντε ἰσπανικὰ
 τάλληρα κάθε ὀκᾶ μπαροῦτι. Αὐτὸ τὸ χαρτί καὶ τὸ μολύδι ἔλειπε
 γιὰ τὰ «χαρτούτσα». "Ἐπρεπε νὰ πάρουν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τὰ
 ἱερὰ βιβλία κι' ἀπ' τῆς παλάντζες τὰ βαρίδια γιὰ νὰ φτιάξουν φυ-
 σέκια. Καὶ ὅμως: Τὸ φτωχότατο ἀποτέλεσμα ποῦδωσε ἡ ἄμεση
 καὶ πρόχειρη αὐτὴ στατιστικὴ τόσο δὲν τοὺς τρόμαξε, ὥστε τὸ
 πολεμικὸ τους σχέδιο μοίραζε αὐτὰ τὰ λίγα ἔπλα σ' ἕνα σωρὸ ση-
 μεῖα: Οἱ Τσουδεροὶ—Μελχισεδέκ, Γιώργης καὶ Γιάννης—μὲ τοὺς
 Σφακιανοὺς Βουρδουμπᾶ καὶ Κωστόπουλο θὰ κατέβαιναν στὴν
 Καλὴ Συκιὰ, νὰ πολεμήσουν τῆς δυνάμεις τοῦ Ἰσμαήλ ἀγᾶ Κου-
 τούρη καὶ τὸ Ντελὴ Μουσταφᾶ ποῦ βιάδιζε κατὰ τῶν Σφακιῶν
 ἀπὸ τὴν Ἄμπαδιά. Ὁ Μανουσέλης κι' ὁ Δεληγιαννάκης θᾶπιαναν
 τὴν Ἀργυρούπολι καὶ θὰ κτυποῦσαν τοὺς Τούρκους τοῦ Ρεθύμνου
 στὰ Ρουσικὰ καὶ τὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο. Ὁ Πρωτοπαπαδάκης
 ἀπὸ τὸ Μπρόσνερο θὰ χτυποῦσε τοὺς Ὄθωμανοὺς τοῦ Πύργου
 Ἄληδάκη. Ὁ Τσελεπῆς κι' ὁ Σήφακας θὰ κρατοῦσαν τὴ Μαλάξα.
 Οἱ Χάληδες θᾶπιαναν τὰ γύρω τοῦ Θερίσου. Ὁ Κουμῆς ἀπὸ τὸ
 Σέλιγο θὰ χτυποῦσε τὴν Κάνδανο. Κι' ὁ Κουρμούλης θὰ ἐπανα-
 στατοῦσε τὴν περιφέρεια τοῦ Ἡρακλείου. "Αν αὐτὸ τὸ πλατὺ σχέ-
 διο δὲν εἶχε γιὰ βάσι τὴν ὑπεροπλία, στηριζότανε ἔλο στὴν ὑπερ-
 ψυχία—στὴ λιονταρίσια καρδιά τῶν πολεμάρχων. "Αν δὲν εἶχαν
 ἀρκετὰ ἔπλα κι' ἐφόδια, ἔ, καλὰ !... Θᾶπαιρναν ἀπὸ τὸν ἐχθρό.
 Καὶ ἡ τολμηρὴ αὐτὴ σκέψι δὲ βγήκε, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, διόλου
 λανθασμένη. Μὲ τὴν ὑπερψυχία καὶ μόνη μπόρεσαν νὰ κρατήσουν
 ἀνισώτατον ἀγῶνα, μὲ χιλιάδες τακτικὸ στρατό, καλὰ ἐφωδια-
 σμένο, ἐπὶ δέκα ὀλόκληρα χρόνια.

Δ'. ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΒΑΖΟΥΝ ΜΑΧΑΙΡΙ

Φθάνει γρήγορα στὰ κάστρα τὸ μήνυμα πὼς οἱ Χριστιανοὶ σήκωσαν τὰ ὄπλα. Οἱ Τούρκοι δὲν κρατιῶνται πιὰ. Ξεσηκώνονται κι' ἀρχίζουν νὰ βάζουν μαχαίρι, ἀπ' τὰ πιὸ ἄγρια στὴν ἱστορία. Τὸ πρῶτο σύνθημα δίνουν τὰ Χανιά. Ἐνήμερα τῆς ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος ὄχλοι ξεφρενιασμένοι σπάζουν τῆς πόρτες τῆς φυλακῆς καὶ σέρνουν στὴν κρεμάλα τὸ δεσπότη Μελχισεδὲκ καὶ τὸ δάσκαλο Καλλίνικο. Ὁ δεῦτερος λιποψύχησε. Τὸν τράβαγαν ἀναίσθητο στὸ δρόμο. Ὁ δεσπότης ἀδάμαστος. Τὸν εἶχαν ξεγυμνώσει τὰ μεγάλα, πέτσινα καμτσίκια τῶν Γεντισάρων μὲ λύσσα τρίζανε στῆς σάρκες του, τῆς μαύριζαν καὶ σήκωναν καροῦλες τρομερές.

— Φάετε, θηρία, τῆς σάρκε μου, φώναζε στοὺς δημίους του, ὡς τὴν τελευταία στιγμή. Τὸ πνεῦμα ὅμως ποὺ παραδίνω σήμερα στὰ χέρια τοῦ πλάστη δὲν ἔχετε καμμιά ἐξουσία νὰ τὸ βλάψετε. Ἐχω ἀκλόνητη ἐλπίδα στὸ Θεὸ πὼς θὰ τιμωρήσῃ τὴν κακία σας, γιατί χύνετε ἄδικα τὸ αἷμα χριστιανῶν!

Τὸν κρέμασαν. Τὰ πλήθη περίπαιζαν τὸ μαρτύριό του. Ὁ Μελχισεδὲκ ἦταν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐπαρχίας τῆς Κρήτης. Εἶχε ξενητευθῆ νέος κι' εἶχε περάσει τὴν περισσότερη ζωὴ του στὴ Βουλγαρία, ὅπου εἶχε γίνῃ πρωτοσύγγελος. Τὸ 1818 τὸν ἔκαμαν δεσπότη τῆς ἐπισκοπῆς Κισσάμου ποὺ χήρευε. Ἄφοβος καὶ περήφανος δὲ λογάρισε ποτὲ τοὺς Τούρκους. Δὲ δέχτηκε νὰ ὑπηρετήσῃ καμμιά παράλογη καὶ ἄδικη ἀπαίτησι οὔτε τῶν πιὸ δυνατῶν. Μὲ τὴν αἴγλη καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ποιμενάρχῃ κατάφερε νὰ ὑπερασπίξῃ ἀποτελεσματικὰ καὶ ν' ἀλαφρώνῃ τοὺς ραγιαδες. Ὁ δάσκαλος Καλλίνικος—ἦταν καὶ διάκος—ἀπὸ τὴ Βέρροια τῆς Μακεδονίας εἶχε σπουδάσῃ στὸ Γιάσι στὴν ξακουσμένη σχολὴ τοῦ Κλεόδουλου. Ἦταν τριανταπέντε χρονῶν, ἄνθρωπος μ' αὐστηρὰ ἦθη, ἀφωσιωμένος πιστὰ στὸ χρέος του. Ὁ ἄλλος δάσκαλος, ὁ Φουράκης, ποὺ ἔπεσε ἀπὸ συγκοπή, ὅπως εἶδαμε, ὅταν οἱ Τούρκοι τὸν κυνηγοῦσαν, εἶχε βγῆ ἀπὸ τὸ περίφημο τότε γυμνάσιο τῆς Σμύρνης ποῦχε διευθυντὴ τὸ σοφὸ Κούμα. Ἦταν ἀπὸ τὸν Ἀλικιανὸ τῆς Κυθωνίας. Οἱ Τούρκοι, γιὰ νὰ ἐξακολουθήσουν καλλίτερα τὸ φοβερό τους ἔργο, νόμισαν φρόνιμο νὰ πληροφορηθοῦν πρωτίτερα πὼς πήγαιναν τὰ πράγματα στὴν ἄλλη Ἑλλάδα μὲ τὴν ἐπανά-

στασι. Ἡ Κρήτη ὅμως ἦταν σχεδὸν ἀποκλεισμένη τότε ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν στόλον ποῦχε τρομοκρατήσει τὴν ἀρμάδα. Σκέφθησαν λοιπὸν, νὰ στείλουν κρυφά, μ' ἓνα καϊκι, ὡς τὸ Τσιρίγο, τὸ γέρο Γάλλο Βαλεστρά ποῦταν ἐγκατεστημένος στὴν Κυδωνία. Νίκησαν τοὺς δισταγμούς του μὲ μερικά κολονάτα. Ὁ Βαλεστρά γύρισε στῆς 9 Ἰουνίου. Οἱ μουσουλμανικοὶ ὄχλοι τὸν κυκλώνουν νὰ μάθουν. Τοὺς εἶπε τὴν ἀλήθεια. Οἱ ραγιαδες εἶχανε κάμη ἐπανάστασι καὶ νικοῦσαν τοὺς Τούρκους σὲ στεργιά καὶ σὲ θάλασσα. Τοὺς ἔδειξε μάλιστα καὶ μιὰ σημαία τῶν ἐπαναστατῶν ποῦχε φέρη. Οἱ Τούρκοι φρένιασαν. Κλείσανε τὴν πόρτα τοῦ κάστρου, γιὰ νὰ μὴ φύγη κανεὶς, κι' ἄρχισαν, νὰ θανατώνουν ὅποιον εὗρισκαν, ν' ἀρπάζουν τ' ἀφημένα σπίτια καὶ τὰ μαγαζιά, νὰ λερώνουν ἐκκλησίες, νὰ παίρνουν σκλάβους γυναῖκες καὶ παιδιά. Ἀγριεμμένο πλῆθος τρέχει στοῦ σπλαχνικοῦ Κασίμ ἀγά, τὸν βιάζουν νὰ παραδώσῃ ὀγδόντα χριστιανούς ποῦχουν καταφύγη στὴν ἀλλή του καὶ τοὺς σφάζουν. Σκοτώνουν τὸ δραγουμάνο τοῦ πασαῦ, τὸν Ἀποστολάκη, τὸν προστὸ Σταυράκη Σουμαρίπα καὶ σέρνουν τὰ ματωτένα πτώματά τους στὸ δρόμο. Τραβοῦν στὴ φυλακὴ, γυμνοὺς καὶ ξυπόλητους τὸ δεσπότη Κυδωνίας Καλλίνικο Σαρπάκη, τοὺς ἡγουμένους τῶν μοναστηριῶν Γωνιάς καὶ Γουβερνέτου μ' ἓνα σωρὸ ἄλλους ἰερωμένους. Σφάζουν τὸν πρόεδρο τῶν «ἐσναφιῶν», σκοτώνουν τὸ γέρο Μισαήλ, πατέρα τοῦ κατόπιν δεσπότη Ἀχαϊοῦλιδος καὶ ὅποιον ἄλλον ἀπαντήσουνε στὸ δρόμο τους. Ἀπάνω ἀπὸ τρακόσιοι πέφτουν. Καὶ σὲ δυὸ μέρες, συναγμένοι σ' ἄγρια στίφη, ποὺ διψοῦν αἷμα, θγαίνουν, μὲ τῆς σημαῖες ἀνοιχτές, ἀπὸ τὸ κάστρο νὰ κάμουν στὰ χωριά τὰ ἴδια καὶ χειρότερα.

* *

Τὸ κακὸ ἀπλώνει. Ἡ αἱματηρὴ πυρκαϊὰ ζώνει τὸ Ρέθυμνο. Οἱ προύχοντες Καλλέργης καὶ Ντεληγιώργης πέφτουν πρώτοι. Ἀκολουθοῦν ἑκατοντάδες, ἄντρες, γυναῖκες, βρέφη. Σέρνουν στὴ φυλακὴ τὸ δεσπότη Γεράσιμο Περδικάρη καὶ τὸ δάσκαλο. Βγαίνουν στὰ Περιβόλια, τραβοῦν στὴ φυλακὴ τὸν Παπα-Γιώργη, σφάζουν στὰ Μαρουλά καὶ Μαγουλά. Τρία κορίτσια πανέμορφα, κυνηγημένες περιστέρες, τρέχουν νὰ γλυτώσουν. Δυὸ Τούρκοι τὰ ζυγώνουν, ἄλλοι ἀκολουθοῦν. Οἱ δυὸ τὰ φτάνουν, ὁ καθένας τὰ θέλει δικὰ του. Πιάνονται. Σφάζονται μεταξύ τους, πέφτουν. Οἱ ἄλλοι

προφταίνουν, βλέπουν τὸ φοινικὸ ποῦ ἔχει γίνῃ καὶ σφάζουν τὰ κορίτσια ἐπάνω στὰ πτώματα τῶν δυό. Σὲ λίγες μέρες ὁ Σερῖφ πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου δίνει διαταγὴ ν' ἀρματωθοῦν οἱ Τούρκοι τῆς ἐπαρχίας του. Κι' ἀπ' τὴ στιγμὴ ἐκείνη στὸ κάστρο πιά δὲν ἀκουγότανε παρὰ τὸ κούφιο ντουφεκίδι νύχτα, μέρα, ὅπως σὲ μάχη ἀκατάπαυστη. Ἐβαλαν τὸ μαχαίρι στὸ λαιμὸ τοῦ μητροπολίτη νὰ βγάλῃ προκηρύξεις μὲ φρικτοὺς ἐξορκισμοὺς στοὺς ραγιαδες νὰ μείνουν φρόνιμοι καὶ πιστοὶ στὸ σουλτάνο. Τὸν βίασαν νὰ καλέσῃ ἀπὸ τὰ μοναστήρια κι' ὅλη τὴν ἐπαρχία ἱερωμένους καὶ κληρικοὺς. Κι' ἔβγαλαν νετάληδες κι' ἀπεσταλμένους στοὺς πρὸυχοντες καὶ τοὺς ἄλλους ποῦχαν βγῆ ἀπὸ τὸ κάστρο καὶ κρυβόντουσαν, νὰ γυρίσουν τὸ γλιγορώτερο στὸ Ἡράκλειο, ἄλλοιῶς θὰ τοὺς δήμευαν τὴν περιουσία. Τρεῖς χιλιάδες λαὸς διατάχτηκε νὰ δουλεύῃ, κάτω ἀπὸ τὰ καμτσίκια τῶν Τούρκων νὰ συγυρίσουν τὸ κάστρο γιὰ πόλεμο. Μέσα σ' αὐτὸ τὸν πυρετὸ καὶ τὸν τρόμο φθάνει τὴ νύχτα τῆς 23 μὲ 24 Ἰουνίου ὁ Τουρκοκρητικὸς Μπιλάλ Πούλακας μὲ τὸ καράβι του κι' ἀράζει στὸ λιμάνι τοῦ Ἡρακλείου. Κι' ἔβγαλε νύχτα στὸ κάστρο ἕναν «τάταρι» μὲ μυστικά, σουλτανικά φερμάνια καὶ μ' ἕνα ντερβίση. «Στὴν Πόλη, λέει αὐτὸς ὁ καπετάνιος, στὴ Σμύρνη, σὲ ὅλη τὴν Ἀνατολή, σφάζουν οἱ Τούρκοι τοὺς ραγιαδες, γιὰτ' εἶνε ἄπιστοι κι' ἐπίβουλοι». Κανένας δὲν μπορούσε νὰ κρατήσῃ τοὺς μουσουλμανικοὺς ὄχλους πιά. Πῆραν τοὺς δρόμους κι' ἐσκότωναν χωρὶς διάκρισι. Ἄρπαζαν τὰ σπίτια, αἰχμαλώτιζαν παρθένες, πάντοῦ θάνατος καὶ φρίκη. Κύκλωσαν μὲ χλαλοὴ τὴ μητρόπολι. Μπήκαν μὲ γυμνά τὰ γιαταγάνια κι' ἔσφαξαν ἕνατὸ π' ἄκουγαν τὴ λειτουργία. Ὡς καὶ στὸ ἱερὸ μέσα, ποῦ κατάφυγαν μερικοί, ἔτρεξε τὸ αἷμα. Ἐπῆραν τὸ κεφάλι τοῦ μητροπολίτη Κρήτης Γερασίμου Παρδάλη. Βασάνισαν καὶ σκότωσαν τὸ δεσπότη Κνωσοῦ Νεόφυτο Φυντικᾶκη, τὸν Χερσονήσου Ἰωακείμ, τὸν Λάμπης Ἱερόθεο, τὸν Σητείας Ζαχαρία, Χριστιανοί, ποῦ τοὺς φρουροῦσαν ὅμως Τούρκοι, πῆραν τὴν ἄδεια νὰ θάψουν τὰ πτώματα τῶν μαρτύρων αὐτῶν στὸν αὐλόγυρο τοῦ Ἁγίου Ματθαίου. Σύμβολα τῶν μεγάλων θυσιῶν τοῦ κλήρου στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες, δὲ θὰ ξεπέσουν ποτὲ ἀπὸ τὴ μνήμη τῶν ἀληθινῶν Ἑλλήνων. Τὴν ἴδια μέρα οἱ Τούρκοι σκότωσαν καὶ τὸ γιατρὸ Γιάννη Λευθεραῖο. Μάταια οἱ ὑποπρόξενι τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας προσπάθησαν, μὲ σοβαρὰς παραστάσεις στὸν πασᾶ νὰ σταματήσουν τὸ κακὸ. Τὰ στίφη ἀγριεμμένα, μεθυσμένα, γύρευαν ἀπ' αὐτὸν τῶρα

νά τοὺς παραδώσῃ τὸν ἴδιον τὸ διερμηνεῖα του, τὸ Λαζαράκη Ἰορδάνου. Μονάχα ὅταν σκότωσαν καὶ μερικοὺς Μαλτέζους, Ἄγγλους ὑπηκόους, κι' ἢ διαμαρτυρίες κι' ἢ φοβέρες τῶν προξένων δυνάμωσαν, μετριάστηκαν ἢ σφαγές, τὸ μεσημέρι. Τὴν ἄλλη μέρα οἱ ὀπλισμένοι ὄχλοι βγήκαν στὰ χωριά. Κι' ἔσφαξαν, κι' ἄρπαξαν, ἐλεύθεροι πιὰ, μακριὰ ἀπ' τὰ μάτια τοῦ πασά καὶ τῶν προξένων.

Ἡ ὥρα ὅμως ζυγώνει γιὰ τὴν ἀνταπόδοσι. Οἱ πολέμαρχοι ἀπὸ τὰ Σφακιά εἶχαν σκορπίσῃ, ὁ καθένας μὲ τὸ σῶμα του, νὰ ἐκτελέσουν ὅσα εἶχαν ἀποφασιστῇ στὸ πολεμικὸ συμβούλιον τοῦ Ἀσκύφου. Ὁ Μεχμέτ πασάς, πληροφορημένος καλὰ γιὰ ὅσα εἶχαν μελετηθῇ, ἔστειλε τὸν Ἰσμαήλ ἀγὰ Μπαϊράγασῃ, τὸ γνώριμό μας Κουντούρη, ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ μοναστηριοῦ Πρέβελη, νὰ πιάσῃ τὴ θέσι Καλὴ Συκιὰ καὶ τὸν Ἀη-Γιάννη τὸν Καῦμένο. Ἐπρεπε, κατὰ τὴ διαταγή, νὰ περιμένουν ἐκεῖ ἐπικουρίες ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον καὶ νὰ ὀρμήσουν ὅλοι μαζὶ ἐναντίον τῶν Σφακιανῶν νὰ τοὺς ἀφανίσουν. Ἐτσι θάσβυνε, μ' ἓνα δυνατὸ χτύπημα, ἡ ἐπανάστασι. Ὁ Μελχισεδέκ Τσουδερός μὲ τὸν Κουρμούλη καὶ τὸ Μελιδόνη ποῦχουν πλησιάζῃ σ' αὐτὰ τὰ μέρη, μαθαίνουν ἀπὸ τὴ πρωτοπορεία τους, ὅτι ὁ Ἰσμαήλ ἀγὰς, ἔχει στήσῃ τῆς τέντες του ἀπάνου στὸ λόφο τοῦ Ἀη-Γιάννη. Νύχτα γλυστοροῦν πρὸς τὸ στρατόπεδό του· καὶ τὴ χαρουργή, στῆς 13 Ἰουνίου, τὸν χτυπᾶν ἀπὸ τρία σημεία. Οἱ Τούρκοι, ἂν κι' ἔχουν αἰφνιδιαστῇ, κρατοῦν τὸν πόλεμον κάμποση ὥρα. Τὰ παλληκάρια τῶν τριῶν ἀρχηγῶν ὅμως μάχονται μὲ λύσσα καὶ τοὺς ἀναγκάζουν ν' ἀδειάσουν τῆς θέσεις, φεύγοντας κι' ἀφήνοντας στὸ πεδίο πολλοὺς νεκροὺς καὶ πρῶτον ἀπ' ὅλους τὸν ἴδιον τὸν Ἰσμαήλ ἀγὰ. Ὁ σκοτωμὸς του εἶχε δώσῃ στοὺς Τούρκους τὸ σύνθημα τῆς φυγῆς. Εἶχε πέσῃ στὴ μάχη καὶ τὸ πρωτοπαλλήκαρό του, ὁ Τουρκοκρητικὸς Γλυμιδής. Οἱ ἄντρες τοῦ Μελιδόνη κυρίευσαν δυὸ σημαίες. Οἱ νικηταὶ πιάνουν τὴ νύχτα τὰ χωριά Κούμους, Κάστελλο κι' Ἀρμένους. Τὴν ἄλλη μέρα πήραν ἀπὸ τὰ πτώματα τῶν νεκρῶν τὰ ὄπλα καὶ ὅτι ἄλλο πολῦτιμον βρήκαν· γύριζαν κατὰ τὸν κάμπο τοῦ Ἀη-Βασίλη, στῆς 15 Ἰουνίου, τὸ μεσημέρι, ὅταν ἀπὸ τὰ καρπούλια τους πήραν τὴν εἴδησι, ὅτι ἄλλος Τούρκος ἀρχηγός, ὁ ξακουστὸς Ντελὴ Μουσταφᾶς, ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον, μπῆκε σ' ἀνατολικά μέρη τῆς ἐπαρχίας μὲ σῶμα δυνατὸ ἀπὸ Ἀμπαδιῶτες καὶ

βάζει φωτιά στα χωριά Μέλαμπες, Ἀκούμια καὶ Κρύα Βρύση. Ὁ Μελχισεδὲκ Τσουδερός, μὲ τὸν ἀδερφό του τὸ Γιώργη κι' ἄλλους ὀπλαρχηγούς πῆραν τὸ δρόμο νὰ τὸν ἀντιμετωπίσουν.

— Ὅποιος ἀγαπάει Χριστό, εἶπε στὰ παλληκάρια του ὁ ἥρωϊκὸς ἡγούμενος, ἄς ρίξη ὄτι βαστάει ἄχρηστο γιὰ πόλεμο κι' ἄς ἔρθη κοντά μου νὰ δοξαστῇ!

Οἱ ἄντρες ἀφήνουν ὅσα εἶχαν λάφυρα τῆς πρώτης μάχης μὲ τὴν ὑπόσχεσι τοῦ ἀρχηγοῦ ὅτι θὰ γυρίσουν νὰ τὰ πάρουν ἕμια νικῆσουν τὸν ἐχθρό. Μπροστά στὸ χωριὸ Σπήλι ἀπαντιῶνται μὲ τὰ στίφη τοῦ Ντελῆ Μουσταφᾶ. Ἡ μάχη δυνατὴ, τελειώνει μὲ διάσπασι καὶ φυγὴ τῶν Τούρκων. Ὁ ἀρχηγὸς τους ὅμως μὲ τοὺς δυὸ γαμπρούς του καὶ μερικὰ πιστὰ παλληκάρια βαστάει τὸ ἀπόκρημνο πέρασμα. Πρέπει κανεὶς νὰ τὸ διαβῆ γιὰ νὰ τὸν προσβάλλῃ ἀπὸ τὰ νῶτα καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ παραδοθῇ. Ἐκεῖ ὠχυρομένους ἐξακολουθεῖ νὰ πολεμᾷ ὁ Ντελῆ Μουσταφᾶς. Μάταια χάνονται σ' ἐφόδους τὰ κρητικὰ παλληκάρια. Ἀδύνατον νὰ πάρουν τὴ θέσι. Ὁ Γιάννης Τσουδερὸς πέφτει τέλος μὲ τὴν κοιλιὰ καί, κάτω ἀπὸ τὸ πῦρ τοῦ Μουσταφᾶ, σέρνεται στὴν ἐπικίνδυνη δίοδο, τὴν περνάει καὶ φωνάζει στὸν ἐχθρό:

— Κάτου τ' ἄρματα, ἄπιστε!

— Τὰ δίνω μὰ παλληκαρία, τοῦ ἀποκρίνεται ὁ Μουσταφᾶς.

Ὁ καλόγερος καὶ στρατιώτης τοῦ Τσουδεροῦ Μισαήλ Παγώνης τὸν ἀφώπλισε. Τὸν πῆγαν αἰχμάλωτο στὸ στρατόπεδο. Ἐκεῖ γίνηκε κάτι ἀλληθινὰ ὀμηρικόν. Ἡ πρώτη χάρι ποὺ ζήτησε ὁ Τούρκος ἀρχηγὸς ἦταν νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ χαρίσῃ τὰ πολύτιμα ἔπλα του σ' ὅποιον ἤθελεν αὐτός. Ὅλοι οἱ καπεταναῖοι παρουσιάσθηκαν νὰ τὰ πάρουν. Αὐτὸς ὅμως τᾶδωσε στὸ Γιάννη Τσουδερό, λέγοντας στοὺς ἄλλους.

— Σ' αὐτόνε πρέπουν κι' ἂν εἶστε τίμια παλληκάρια νὰ μὴ τοῦ τὰ γυρέψετε.

Τὸ Μουσταφᾶ καὶ τοὺς γαμπρούς του, σὲ μουλάρια τοὺς πῆγαν οἱ νικηταὶ στὸν Ἀη-Γιάννη τὸν Καῦμένο, στὸ πεδίο τῆς πρώτης μάχης ὅπου τοὺς δεῖξαν τὰ πτώματα τοῦ Ἰσμαήλ ἀγᾶ καὶ τῶν ἄλλων Τούρκων. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες εἶχε ἀκούσῃ κάποτε τὸν Τούρκο ἀρχηγὸ νὰ καυχιέται ὅτι εἶχε σκοτώσῃ ἐνενηνταεννέα Γιάννηδες. Τοῦ τὸ θύμισε.

— Εἶνε ἀλήθεια, Ντελῆ Μουσταφᾶ; τὸν ρώτησε.

— Ναὶ βαλαί, ἀπεκρίθηκε: Ὁ ἑκατοστός μ' ἔφαε.

Ἐννοοῦσε τὸ Γιάννη Τσουδερό. Ὅταν πῆρε νὰ νυχτώσῃ τὸν ντουφεκίσαν μαζί μὲ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους. Ἡ μοῦσα τοῦ πολυδοκιμασμένου λαοῦ τραγοῦδῃσε τὴν πρώτη αὐτὴ μεγάλη ἐπιτυχία τῶν ἐπαναστατῶν :

«Καὶ οἱ Ρεθυμιώτες ἔκλαιγαν τὸν Κουντουροσμαίλη.
Γιὰ δὲ τοῦ κάμαν τὸ χαλβᾶ στὸ Δρὺ τ' Ἀἰδασίλη.
Ἐκλαίγασι καὶ τοὺς λαιποὺς μὰ πληὰ πού νικηθῆκα,
καὶ στὴν ἀπόλοιπη Τουρκιά ἐξεφανερωθῆκα.
Κλαῖν καὶ ἀπ' ἄλλοῦ οἱ Καστρινοὶ γιὰ τοῦτο τὸ σεφέρι.
Μὰ πληὰ πού χάσα τὸν Ντελῆ ὅπου δὲν εἶχε ταῖρι.
Καὶ τόσους πού τὸ Καψαλαὶ ἔχουσι σκεπασμένο.
Τὰ κόκκαλά τους κι' ἔμεινε τὸ κάστρο ἀραχνιασμένο».

Σύγχρονα στὰ Χανιά οἱ Χάληδες νικοῦν στὰ Κεραμιά, στῆς 14 Ἰουνίου, τὸ σκληρότατο Τούρκιον ἀρχηγὸ Ταμπουρατζῆ. Καὶ μετὰ τρεῖς μέρες ὁ Γιῶργης Δασκαλάκης κι' ὁ Σήφακας πολεμοῦν στὸ Φρὲ τὸν Ἄλῆ Σοφτᾶ τῶν Χανιῶν καὶ σαρώνουν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωνα. Ὁ Πρωτοπαπαδάκης τὴν ἴδια μέρα κατατροπώνει τὸ σῶμα τοῦ Τουρκοκρητικοῦ Ἀληδάκη στὸ Μπρόσνερο καὶ τὸν ὑποχρεώνει νὰ κλειστῆ στὸν πύργο του, πού στὸ τέλος τὸν παίρνει. Ὁ Φασούλης κι' ὁ Βασίλης Χάλης μπαίνουν στὴν Ἁγία Κυριακὴ τῶν Χανιῶν. Καὶ τὴν ἴδια μέρα ὁ Γιῶργης Δεληγιαννάκης κι' ὁ Πέτρος Μανουσέλης ὄρμουν κατὰ τῶν Τούρκων, στὰ Ρουστικά καὶ τὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο, τοὺς σκορπίζουν καὶ τοὺς ἀναγκάζουν νὰ γυρίσουν στὸ φρούριο τοῦ Ρεθύμνου. Ὁ ἀγῶνας ἀρχίζει μὲ ἐπιτυχίες κι' ἡρωϊσμοὺς στὴν Κρήτη. Ἄνισος ὅμως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ γίνεται ἀκόμα σκληρότερος, ὅταν ἀποβιβάζεται στὸ νησί ὁ πολυάριθμος αἰγυπτιακὸς στρατός.

Ε'. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗΣ ΣΠΗΛΙΕΣ

Ἄν, κατὰ τὰ τέλη τοῦ δοξασμένου ἀγῶνα, ὁ Μωρηᾶς σπαράχτηκε ἀπὸ τὴν ἄγρια εἰσβολὴ τοῦ Ἰμπραήμ, ἡ Κρήτη γνώρισε τὴ μανία τῶν «μαύρων ἀνδραπόδων»—ἔτσι ἔλεγε τὰ αἰγυπτιακὰ στίφη ὁ Κολοκοτρώνης—πολὺ πρωτότερα. Ἡ πρώτη ἀπόδρασι τῶν Αἰγυπτίων ἐγίνε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1823, ἀκολούθησαν ὅμως κι' ἄλλες δύο. Οἱ ἀρχηγοὶ Χασάν πασᾶς καὶ Μουσταφᾶ πασᾶς, ἄντρες πού εἶχαν ἀποχαιρετήσῃ κάθε ἰδέα φιλάνθρωπίας, ἄμα πάτησαν τὸ ἡρωϊκὸ νησί, ἔσεργαν πίσω τους, ἐκτός ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους,

καὶ ἀγριώτατα μπουλούκια Ἀρβανιτᾶδων, ὡς κι' ἓνα τάγμα καλὰ γυμνασμένο ἵππικό. Ἦταν δέκα χιλιάδες ντουφέκια κι' ἀπάνου. Σὲ τέτοια δύναμι, ἐνωμένη μ' αὐτὴ πού συγκέντρωναν οἱ τρεῖς πασάδες τοῦ νησιοῦ, ἀπὸ ντόπιους ἀρματωμένους κι' ἀπὸ τῆς φρουρῆς τους, πῶς ἦταν δυνατόν ν' ἀνθέξῃ ποτὲ ἢ Κρήτη, στερημένη ἀπὸ σοβαρὴ βοήθεια; Ἀντὶ ὄπλων καὶ ἐφοδίων ἢ Κυβερνήσεις τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, ἀπορροφημένες ἀπὸ τῆς γνωστῆς ἐσωτερικῆς διχόνοιας καὶ τοὺς δικούς των ἀγῶνες, ἔστελναν στὴ νῆσο ἀρμοστάς, νὰ μοιράζουσαν βαθμοὺς στοὺς καπεταναίους καὶ νὰ κάνοῦσαν πολιτικὴ—ὄχι πάντα πετυχημένη—ἐκεῖ πού ἓνα χρειαζότανε μόνον: Πόλεμος. Ὅταν ὅμως συμπληρώθηκε ἡ ἀπόβασι τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὸ φρόνημα τῶν ντόπιων Μουσουλμάνων σηκώθηκε πολὺ κι' ἐπύκνωσαν τῆς τάξεις, φάνηκε ἀμέσως ὅτι ἓνα εἶδος πολέμου μποροῦσε νὰ γίνῃ πιά: Αὐτὸ πού ἢ ἀκατάβλητη ψυχὴ τοῦ νησιοῦ κι' ἢ ἀτομικὴ παλληκαριὰ ἦτανε δυνατό νὰ ἐπιχειρήσῃ: Κλεφτοπόλεμος. Δὲν ἔχουν τελειωμὸ τὰ μικρὰ καὶ μεγάλα ἐπεισόδια, ἢ θυσίαι καὶ τ' ἀνδραγαθήματα τοῦ πολέμου αὐτοῦ, γραμμένα μὲ τὸ αἷμα τόσων παλληκαριῶν καὶ τόσων μαρτύρων. Τόμος ὀλόκληρος καὶ μεγάλος δὲ θάφθανε νὰ ἱστορηθοῦν. Πρὸς τί ὅμως: Σφιγγεται σὲ κάθε βῆμα, μπροστὰ σὲ κάθε ἀτομικὸν ἄθλο, ἢ καρδιὰ τοῦ ἐρευνητῆ νὰ βλέπῃ τὴν παλληκαριὰ καὶ μόνῃ νὰ γυρεύῃ ν' ἀναπληρώσῃ αὐτὸ πού ποτὲ δὲν μπορεῖ πρόχειρα νὰ οἰκονομηθῇ: Τῇ σύνταξι τῶν δυνάμεων, τὴν ἐνιαίαν διεύθυνσι καὶ τὸν καλὸ ἐφοδισμό. Δὲ θὰ σταματήσω, λοιπὸν, παρὰ στοὺς ἀποκορύφωμα τῆς σπαρτακτικῆς αὐτῆς τραγωδίας: Τὸν πόλεμο στῆς σπηλιῆς. Εἶνε ἀπὸ τὰ πιὸ δραματικὰ καὶ πιὸ χαρακτηριστικὰ σημεῖα στὴν ἐπανάστασι τῆς Κρήτης. Μᾶς γυρίζουσαν αὐτὰ τὰ χιλιοματωμένα ἐπεισόδια, σ' ἄλλους πολὺ μακρυνούς αἰῶνες, στοὺς ἀγριούς, ὡς τὸν τέλειο ἀφανισμό, ἀγῶνες πού μόνον ἢ σκοτεινότερες ἡμέρες τῆς προῖστορίας πρέπει ν' ἀχάν γνωρίσει.

*
* *

Οἱ Κρητικοὶ δὲν ἀναγκάστησαν νὰ μεταχειριστοῦν τῆς σπηλιῆς γιὰ καταφύγια καὶ πολεμικὰ ὄρμητήρια, γιὰ πρώτη φορὰ, μὲ τὴν ἀπόβασι τῶν Ἀρβανιτᾶδων καὶ τῶν Αἰγυπτίων. Καὶ λίγο πρὶν ἀπ' αὐτὴ, ὅταν τὰ στίφη τοῦ Σερὶφ πασαῖ, εἶχαν μπῆ στὸν Ἀποκόρωνα κι' ἔσφαζαν κι' αἰχμαλώτιζαν, ἑκατὸν δεκάξῃ ἄντρες καὶ γυναικί-

παιδα, είχαν τρέξει, απ' τὴν τρομάρα ξεφρενιασμένα, πρὸς τὴν θάλασσα. Κοντὰ στὰ παράλια χωριὰ Κόκκινα, εἶνε μεγάλο, φυσικὸ λαγοῦμι, στὰ σπλάχνα τῆς γῆς. Ἐκεῖ καταχωινιάστηκαν κι' ἐξοῦσαν στὸ σκοτάδι, δίχως φαῖ, δίχως νερό. Κάποιος ἔμως τοὺς πρόδωσε. Οἱ Τούρκοι κύκλωσαν τὸ λαγοῦμι. Κι' ἄρχισαν νὰ ρίχνουν ἀπὸ τὴ μπούκα του στὰ στραβά. Σὰν εἶδαν πῶς δὲν τοὺς ἀποκρίνονται ἀπὸ μέσα—ἦταν ὅλοι χωρὶς ἄρματα—μπήκαν, τράβηξαν ἔξω ἔναν-ἔναν, τοὺς κρυμμένους καὶ τοὺς ἔσφαξαν. Ἐκεῖ πιάσανε καὶ τὸν Παπᾶ-Μανώλη, τὸν πῆγαν στῆς Καλύδες, τὸν ἔκαμαν μικρὰ-μικρὰ κομμάτια καὶ τὰ κρέμασαν στῆς σημάτες τους γιὰ γοῦρι: Γιὰ νὰ νικήσουν εὐκολώτερα τοὺς Σφακιανούς. Τριανταοχτὼ Κεφαλιανοί, τὸν ἴδιον καιρὸ, εἶχαν κρυφτῆ στὴ σπηλιά τοῦ Ὁρνέρου κι' ἔπαθαν τὰ ἴδια. Ἄλλοι ἑκατὸν τριάντα εἶχαν χαθῆ, μετὰ πολιορκία στενὴ, στὴ σπηλιά τοῦ Βαφέ. Καὶ μονάχα ὁ Πληγῆρης Δαμιγὸς μὲ δώδεκα παλληκάρια μπόρεσε νὰ κρατήσῃ κεφάλι καὶ νὰ γλυτώσῃ ὀγδόντα γυναικόπαιδα, στὴ μεγάλη, παραθαλάσσια σπηλιά τῆς Κατεδατῆς. Εἶχε πολλὰς εὐκολίαις αὐτὸ τὸ σπήλαιον: Γλυκὸ καὶ δροσερὸ νερό, τ' ἄγρια βράχια του, κατάλληλα γιὰ τὴν ἄμυνα. Καὶ τέλος εἶχαν φροντίσῃ νὰ κουβαλήσουν ἀπὸ νωρὶς ἐκεῖ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια. Οἱ Τούρκοι φρένιαζαν μὲ τὴν ἥρωϊκὴ ἀντίστασι τῶν δώδεκα ντουφεκιῶν. Ἐκαμαν ἄπειρα γιουρούσια χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ὁ ἴδιος ὁ Ὄσμὰν πασὰς ἦρθε νὰ χτυπήσῃ τὴ σπηλιά, μὰ δὲν μπόρεσε νὰ κάμῃ τίποτα. Κατέδασε τὸ πυροβολικὸ του κι' ἄρχισε νὰ βομβαρδίζῃ. Κι' αὐτὸ μολαταῦτα δὲ φόβισε τὰ παλληκάρια. Ἐνας ἀπὸ τοὺς Τουρκοκρητικὸς πολεμάρχους τοῦ Σελίνου, ὁ Καούρης, φώναξε στὸ Δαμιγὸ, μὰ στιγμὴ πού ξεπρόβαλε ἀπ' τὴ σπηλιά, ὅτι ἂν δὲν παραδοθοῦν, ἔχουν ἀπόφασιν νὰ τοὺς σφάζουν.

— Ἐμεῖς ἐπὰ θὰ κάτσουμε, τοῦ ἀπεκρίθηκε περήφηνῃ ὁ ἄλλος: Κι' ὁ ἴδιος ὁ βασιληᾶς σας ἂν ἐρθῆ, θὰ τὸν σκοτώσουμε!

Καὶ κράτησε ὡς τὸ τέλος τῆ σπηλιά. Ὁ γενναῖος αὐτὸς Κρητικὸς, πούχε κάμῃ κι' ἄλλους ἄθλους στὴν ἐπανάστασι, κατέφυγε στὴν Ἀθήνα, ὅπου δυστύχησε καὶ πέθανε στὸ δημοτικὸ νοσοκομεῖο στὰ 1856.

*
**

Ὅταν τὸ μαῦρο κύμα τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἀρβανιτᾶδων, ἄρχισε νὰ σαρώνῃ, μὲ ματωμένη σκούπα, τὸ νησί ἀπ' ἄκρην σ' ἄκρην, τὸ κατόρθωμα τοῦ Δαμινοῦ, ἔφερε πολλοὺς νὰ δοκιμάσουν

νά τὸ μιμηθῶν. Ὁ Χασάν πασᾶς εἶχε μπῆ στὴν ἐπαρχία τοῦ Μιραμπέλου, σφάζοντας, καίγοντας κι' ἀρπάζοντας κι' εἶχε στήση τῆς τέντες του ἀπ' ἔξω ἀπὸ ἓνα μεγάλο χωριὸ—τὸ λεγόμενον Καϊνοῦργιο. Τρομάρα ἔκοψε τὰ γυναικόπαιδα. Καὶ πεντακόσα παλληκάρια, ποῦσαν ἀρματωμένα, δὲν μπορούσαν νὰ τὰ βάλουν στ' ἀνοιχτὰ μὲ τόσο τακτικὸ στρατὸ καὶ τοὺς Ἀρβανιτάδες. Μαζὶ μὲ χίλιες πεντακόσες ψυχές, γέρους, γυναῖκες, κορίτσια καὶ παιδιὰ, παίρνουν τὴν ἀπόφασιν νὰ πιάσουν τὴ μεγάλη σπηλιά τοῦ Μίλατου. Τὸ βάθος τῆς σπηλιάς αὐτῆς λένε πῶς δὲν ἔχει τέλος καὶ τὸ πλάτος τῆς εἶνε ἀρκετὰ μεγάλο. Ἐκεῖ, τράβηξαν καὶ ὅ,τι πολῦτιμο εἶχαν, τροφές, ἐφόδια κι' ὅσα μπόρεσαν ἀγγεῖα μὲ νερό, γιατί μέσα δὲν εἶχε. Οἱ Τούρκοι πλάκωσαν καὶ τοὺς στήσανε κανονικὴ πολιορκία. Γύρω ἀπὸ τὴ μπούκα τῆς σπηλιάς κι' ἀπ' τὸ ἀπάνου μέρος ὄλο στρατός. Κι' ἀπὸ μπροστὰ τὰ κανόνια βαροῦσαν ἀκατάπαυστα. Οἱ πολιορκημένοι, γιὰ νὰ λιγοστέψουν τὴ φθορά, στήσανε στὸ ἀνοιγμα σακκιά κι' ἄλλους μπόγους, μὲ χῶμα καὶ μαλλί. Καὶ πολέμαγαν μὲ καρδιά μεγάλη πίσω ἀπ' αὐτὰ τὰ ταμπούρια. Ὡς κι' ἡ γυναῖκες πιάνανε ντουφέκι, ὅταν δὲν κουβαλάγανε «χαρτούτσα». Δεκαπέντε μερόνυχτα δούλευε τὸ κανόνι καὶ τὸ βόλι. Ἀπὸ τὰ γύρω μέρη τρέξαν νὰ βοηθήσουν' τούτους ποὺ χαροπάλευαν, οἱ ἄλλοι Κρητικοί. Ἐφτασε ὁ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς μὲ τρακόσους Σφακιανούς κι' ὁ Γιώργης Τσουδερός μὲ τοὺς Λαμπαίους του. Ἀγωνιζόντανε σὰ λεοντάρια νὰ σπάσουν τὴν πολιορκία. Μὰ σώθηκε ὠστόσο τὸ νερό. Κι' ἄρχισαν μέσα σπαραχτικὲς σκηνές καὶ θάνατοι ἀπὸ δίψα. Τότε μερικοὶ ἀπ' τοὺς ἀρματωμένους ποὺ ἦταν ἀπὸ ἄλλα χωριὰ παράσυραν καὶ κάμποσους ἀπὸ τοὺς ἄλλους, νὰ βγοῦνε ἀπ' τὴ σπηλιά νύχτα καὶ νὰ φύγουνε, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὅσοι κρατοῦσαν ἄρματα ἦτανε χρήσιμοι καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ μείνουν νὰ ρέψουν ἐκεῖ μέσα. Ἔτσι, μὲ κλάμματα καὶ σπαραγμὸ, ἀποχωρίστηκαν πολλοὶ τὰ γυναικόπαιδα, γιὰ νὰ βγοῦν ἀπ' τὴ σπηλιά, νὰ πάρουν βόδια, πρόβατα καὶ νὰ κάμουν τὸν κατήφορο. Οἱ δυστυχημένοι Μεραμπελιώτες μείνανε μοναχοί. Μὰ κρατοῦσαν πόλεμον ἀκόμα, ὡς ποὺ τοὺς τσάκισε ἡ δίψα. Παραδόθηκαν. Ὁ πασᾶς ἔρριξε τοὺς ἄντρες στὴ φυλακὴ τῆς Σπιναλόγκας, ὅπου, σὲ λίγες μέρες, πέθαναν οἱ περισσότεροι. Ὅσους παπάδες βρῆκε στὴ σπηλιά, τοὺς ἔδεσε τὸν ἓνα μὲ τὸν ἄλλο, τοὺς ἔρριξε σὲ μιὰ μεγάλη φωτιά καὶ τοὺς ἔκαψε ζωντανούς· τῆς γρηῃς γυναῖκες τῆς ἔστρωσε κάτου δεμένες καὶ ἔβαλε τὸ ἵππικὸ του νὰ τῆς τσαλαπατάη, ὡς

πού τῆς θανάτωσε. Τῆς νέες καὶ τὰ παιδιὰ τὰ πούλησε σκλάβους
στὴν Ἀσία καὶ τὴν Ἀφρική. Μιὰ ὠμορφή παρθένα πού τὴν κατέ-
βαζεν ἕνας ἄρβανίτης στὴ Σπιναλόγκα καὶ συλλογιζότανε τί μοῖρα
τὴν περίμενε, τοῦ ξέφυγε, καθὼς περνάγανε ἀπὸ κάποιο χωριδάκι,
τὸ Φουρνί, ἔπεσε σὲ μιὰ χαβούζα μὲ νερὸ καὶ πνίγηκε.

*
**

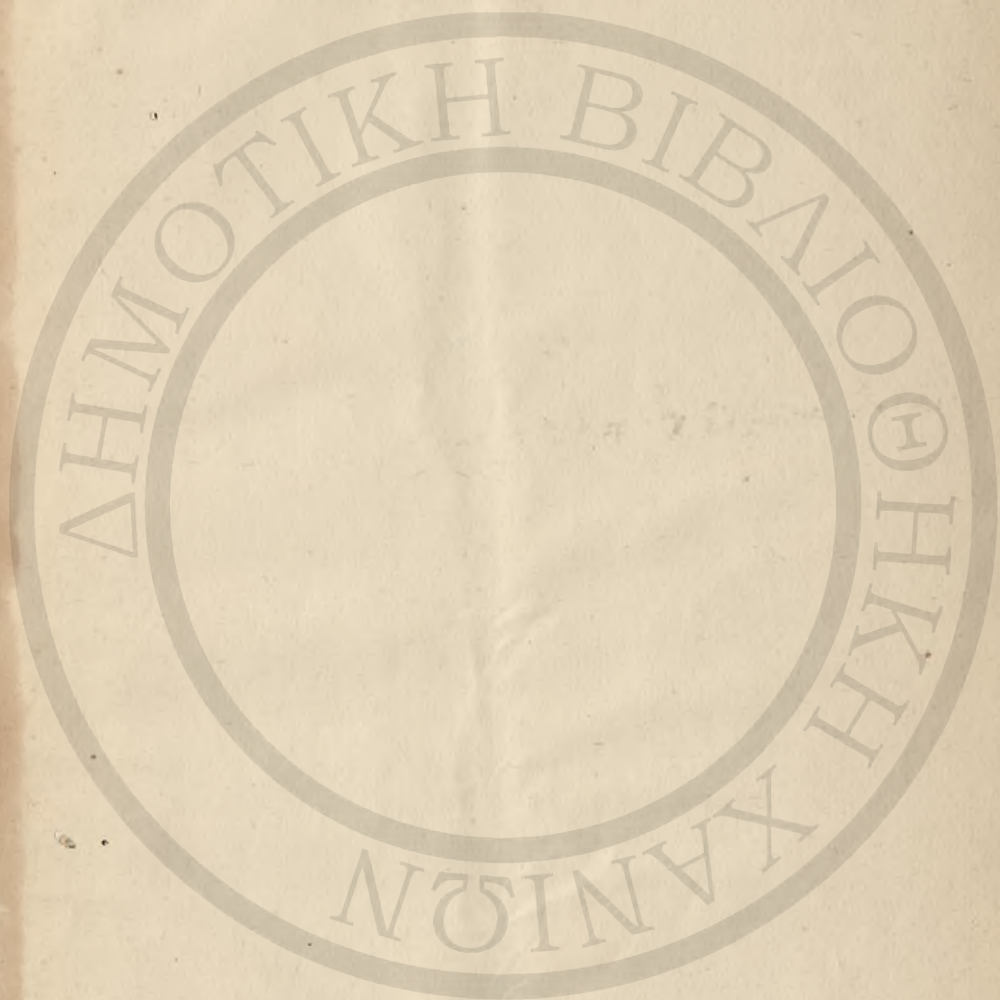
Στὰ βορειοδυτικὰ τοῦ Μελιδονιοῦ εἶναι ψηλὸ βουνό, μὲ βράχια
γυμνά τὰ περισσότερα καὶ πέτρα μοναχὴ. Σ' ἕνα πλευρό του, κατὰ
τὸ νοτιῶ, βρίσκεται βαθύτατη σπηλιά, ξακουστὴ γιὰ τοὺς σταλα-
χτίτες τῆς—ἡ σπηλιά τοῦ Μελιδονιοῦ. Ὅταν τὰ τουρκοαιγυπτιακὰ
σώματα μπῆκαν στὴν ἐπαρχία τοῦ Μυλοποτάμου, οἱ πληθυσμοί,
ὅπως καὶ στὸ Μεραμπέλο, πιστέψανε πὼς ἡ ὀργὴ θάτανε περα-
στική κι' ἀποφάσισαν νὰ πιάσουν τὴ σπηλιά. Τὸ στόμα τῆς εἶναι
μικρὸ· μὰ ἔχει μέσα μεγάλη ἀπλοχωριά. Τρακόσες ἐβδομήντα ψυ-
χές, ἄντρες γυναῖκες, παιδιὰ, μπόρεσαν νὰ σταθοῦνε μὲ τὰ ὄσα
πήρανε ἀξίας πράγματα καὶ τὰ στάρια τους· καὶ ὄλους τοὺς καρ-
ποὺς πού εἶχαν. Ἀρματωμένοι δὲν ἦταν παραπάνου ἀπὸ τριάντα.
Καὶ μολαταῦτα τρεῖς μῆνες εἶχαν πόλεμο μὲ τοὺς Ἀραπάδες. Ὁ
ἀρχηγὸς τους Χουσεῖν εἶχε φέρῃ ὄλα τὰ κανόνια καὶ τὰ ὀλυσοῦλα
του. Μὰ δὲν μπορούσε νὰ κάνῃ τίποτα. Δραματικώτατες ἦταν ἡ
προσπάθειες μικρῶν σωμάτων ἀπ' ἔξω νὰ σπάσουν τὴν ἀλυσοῦδα
τῶν πολιορκητῶν. Ὁ Λαγγιανός, ὁ Μαρούλης, ὁ Χαμαλάκης, ὁ Σγου-
ρὸς καὶ ἄλλοι χτυποῦσαν τοὺς Ἀραπάδες κι' Ἀρβανιτάδες σὲ διά-
φορα σημεῖα καὶ τοὺς ἔκαναν φθορά· δὲν μπόρεσαν ὅμως νὰ λύσουν
τὴν πολιορκία. Ὁ Χουσεῖν, ξενευρισμένος κι' ἀπ' αὐτὲς τῆς ἐπιθέσεις,
σχεδίασε τὸν πιὸ ἀπάνθρωπο τρόπο, γιὰ νὰ ξεμπερδεύῃ. Ἔβαλε
τὸ στρατό του καὶ κουβάλησε ξύλα καὶ λιοκούκουτσα. Μ' αὐτὰ
ἔφραξε ἀπὸ μπροστὰ τὴ σπηλιά. Κι' ὕστερα ἔβαλε ἄλλους στρα-
τιῶτες νὰ σκάψουν καὶ ν' ἀνοίξουν μεγάλες τρύπες στὸ ἀπάνου μέ-
ρος. Οἱ πολιορκημένοι κατάλαβαν τὸ σχέδιο. Ἄκουγαν, ἐπὶ μερό-
νυχτα, μ' ἀγωνία, νὰ χτυπᾶνε οἱ κασμάδες καὶ νὰ δουλεύουν τὰ
τσαπιά, πάνου ἀπ' τὰ κεφάλια τους. Καὶ καρτεροῦσαν μὲ τρομάρα
τὴ στιγμή πού θ' ἀνοιγαν ἡ τρύπες, γιὰ νὰ ὀρμήσῃ στὴ σπηλιά ὁ
Χαρος νὰ τοὺς πάρῃ. Τέλος τ' ἀνοίγματα ἐτοιμάστηκαν. Κι' ἀπ'
αὐτὰ οἱ Ἀραπάδες κι' οἱ Ἀρβανιτάδες ἄρχισαν νὰ ρίχνουν μέσα
φοφίμια, πτώματα, ρετσίγια καὶ πίσσες ἀναμμένες σακκουλάκια μὲ

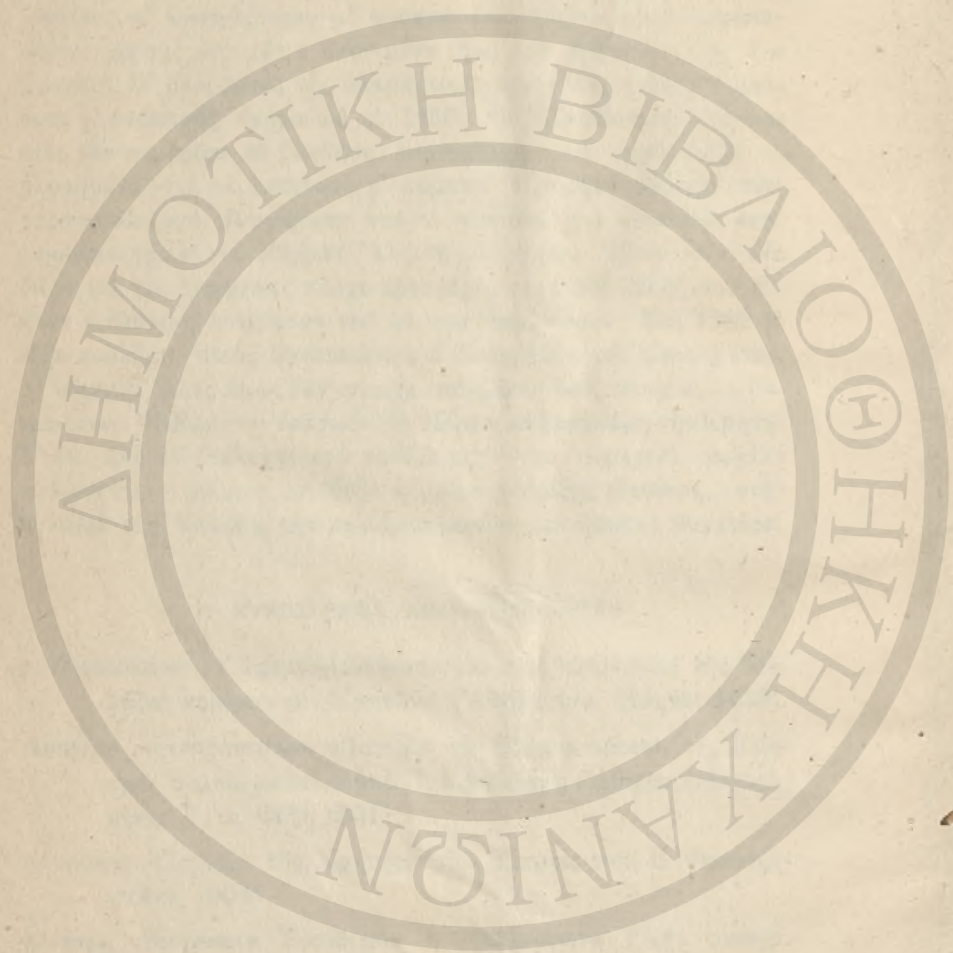
μπαροῦτι, ὅ,τι μπορούσε νὰ κάνῃ ἀνυπόφορη βρῶμα καὶ καπνὸ.
Ἦ σπηλιά, φραγμένη ἀπὸ μπροστὰ τώρα, πούμωσ μέσα σὲ μαῦρα
σύγνεφα καὶ δυσωδία. Σκηνὲς φρίκης ἀπερίγραπτες ἀκολούθησαν.
Ἄφου μάταια πάσχισαν, σὰν ἀγρίμια νὰ γλυτώσουν στῆς γωνιῆς
κι' ἀπελπίστηκαν, μαννάδες ἀγκαλιάζανε παιδιὰ καὶ ἄντρες τῆς
γυναῖκες κι' ἐσωρίζονταν μὲ φουσκωμένα στήθη, μαυροικτρινια-
σμένες μορφὲς καὶ μάτια πεταγμένα ὄξω. Δὲ βρήκανε οὔτε ἕνα
ζωντανό. Μ' ὄλες αὐτὲς τῆς σπαραχτικῆς τραγωδίας ἡ Κρήτη μπό-
ρεσε ν' ἀντισταθῇ ἀκόμα ὡς τὸ 1830. Ὁ Καποδίστριας δῆλωσε
πὼς δὲν μπορούσε νὰ βοηθήσῃ περισσότερο καὶ συμβούλεψε τὸ
ρημαγμένο νησί νὰ καταθέσῃ τ' ἄρματα. Ἡ Κρήτη ἄλλαξε τότε
προσωρινὰ ζυγό. Πουλήθηκε ἀπὸ τὸ σουλτᾶνο γιὰ εἰκοσιδύο ἑκα-
τομμύρια γρόσα στὸ Μεχμέτ Ἄλῃ τῆς Αἰγύπτου. Ἦταν σὰν ἕνα
δῶρο γιὰ τῆς ὑπηρεσίας πούχε προσφέρει κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Κι'
ἦταν ἡ δεῦτερη αὐτῆ φορά πὸ τὸ νησί πουλιώτανε: Στὰ 1202 τὸ
εἶχε πουλήσει στοὺς Βενετσιάνους ὁ Βονιφάτιος τοῦ Μομφεράτου.
Ὁ Μεχμέτ Ἄλῃς ὅμως δὲν πέτυχε στὸ ψῆνιο του, ὅπως κι' οἱ Βε-
νετσιάνοι. Ἡ Εὐρώπη ἔσπρωξε τὴ Πόρτα νὰ ξαναπάρῃ τὴν Κρήτη.
Σ' ἕνα ἀπὸ τὰ διαλεχτότερα παιδιὰ της — τὸ σημερινό, μεγάλο
κυβερνήτη — φύλαγε τὴ δόξα ἡ μοῖρα νὰ ρίξῃ, ἐλεύθερη, στὴν
ἀγκαλιὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν πολυδασανισμένη, μὰ ἥρωϊκὴ θυγατέρα.

Η ΚΥΡΙΩΤΕΡΕΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΠΗΓΕΣ

- Κ. ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΟΥ. «Ἄπομνημονεύματα τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλ-
λάδος πολέμου τῶν Κρητῶν». (Ἀθῆναι τυπ. Ἀθηνᾶς 1859).
- ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ ΚΑΙ ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΟΥ. «Ἱστορία τῶν Ἐπαναστάσεων τῆς Κρή-
της» συμπληρωθεῖσα ὑπὸ Ἱ. Κονδυλάκη (Ἀθῆναι ἐκδοτικὸς
οἶκος Γ. Δ. Φέξη 1901).
- Π. ΚΡΙΑΡΗ. «Ἱστορία τῆς Κρήτης» (Ἐν Χανίοις τυπ. Ε. Φραντζε-
σκάκη 1902).
- Α. ΓΟΥΔΑ. «Βιογραφία Τσουδερῶν ἢ Καλλεργῶν» (Ἀθ. τυπογρ.
Ἔστια 1930).
- ΤΑΚῆ ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΥ. «Ἡ φιλικὴ ἑταιρεία» (Ἀθῆναι 1926).

15/4

26/5

